

ÎMPĂRȚIREA TIMPULUI ȘI SISTEMUL CRONOLOGIC ÎN COLONIILE MILESIENE DIN PROPONTIDA ȘI DE LA PONTUL EUXIN

*Remus Mihai Feraru**

Cuvinte cheie: calendar, lună, eponim, sistem cronologic, colonii milesiene
Keywords: calendar, month, eponym, chronological system, Milesian colonies

The Division of Time and the Chronological System in the Milesian Colonies from Propontida and the Pont Euxin (Abstract)

Our study focuses on the system of division of time in the calendars of the Milesian colonies from Propontida and Pontus Euxinus, as well as on the chronological system used in the Miletus foundations. Our research is based exclusively on epigraphic documentation, which is very scarce, which led us to make numerous analogies and comparisons with other Ionian cities, especially Athens and Miletus, in order to reconstruct the calendars of the Milesian colonies in particular. The approach to the structure of the calendars of the Milesian colonies is based on the division of annual time or the calendar year in ancient Greece (especially in Athens) into three time intervals: the month, the decade and the day. Likewise, the study of the chronological system used by the Milesian colonies is premised on the double dimension of time, cyclical and linear, which characterizes the annual schedule of the cults in Greek cities (the cyclical dimension of time) and respectively, the lived time or historical time (the linear dimension of time). Greek chronology operates with linear time. The dating of public events was done through the system of the succession of eponymous magistrates or city priests. The name of the annual archon or priest in epigraphic documents designated the year corresponding to his magistracy.

Ever since their foundation, the Milesian colonies adopted the twelve-month calendar of the metropolis of Miletus, which they used unchanged until Roman times. A fragment of a sacred law discovered at Olbia clearly mentions the month Ταυρέων – the first month of the Olbian and Milesian year – as the intercalary month of the Olbian calendar. The evidence for the division of the month into three decades and for the calculation of the days is so sparse and scattered in the Milesian colonies that it is difficult to establish any similarities and differences in this respect between the Milesian citadels and their metropolis. Inscriptions found in the Milesian colonies on Pontus Euxinus confirm the use of the chronological system based on the succession of the calendar months for dating public feasts and rituals performed on that occasion. The chronological system based on the succession of prytans is not directly attested in the Milesian colonies. Its possible use could be assumed only at Cyzic.

The chronological system based on the succession of local eponymous magistrates was widespread in the Greek world. Many epigraphic documents confirm that the Milesian colonies inherited both the eponymic office and the chronological system based on the succession of local eponyms from their metropolis Milet. At Cyzic, the function of eponym of the city is attested earliest at the beginning of the 4th century BC, when an archon served as an eponymous magistrate. From the middle of the 4th century BC until at least the middle of the 2nd century AD, epigraphic documents consistently attest Hipparchus (ἱππάρχης) as an eponymous magistrate of Cyzicus. At Amastris, the eponymy was held by the president of the college of archons. In the city of Sinope, the eponymous magistrate was the aisymnet, as in its metropolis Milet. Roman emperors or members of the imperial family were eponyms in the Milesian colonies (Caligula at Cyzicus, Hadrian at Odessos). In the Milesian colonies on the Euxine Pontus, the priests of the main deities (Apollo, Dionysos) were eponyms. In the late Hellenistic and imperial periods, epigraphic and numismatic sources attest a number of gods and goddesses as eponyms in Pontic cities, such as Poseidon at Cyzicus and Theos Megas Derzelas at Odessos. Dionysos at Dionysopolis, Dioscuri at Istros.

Sistemul de împărțire a timpului la grecii antici în ani, luni și zile era întemeiat pe fenomene naturale periodice (echinoctii și solstiții) și pe cunoștințele astronomice acumulate de-a

* Université de l'Ouest de Timisoara, 4, Boulevard Vasile Pârvan, Timișoara 300223; e-mail: remusferaru@yahoo.fr

lungul vremii. Primele încercări de elaborare a unui calendar în lumea greacă au avut ca puncte de plecare cunoștințele de astronomie dobândite de filozofii milesieni, reformele politice realizate de Solon la Atena (începutul secolului al VI-lea î.Hr.) și nu în ultimul rând, îndemnul venit de la sanctuarul din Delfi¹. De asemenea, măsurarea timpului a constituit una dintre preocupările majore ale vechilor greci, având în vedere că era strâns legată de multiplele aspecte ale vieții religioase, economice și sociale ale *polis*-ului. Pentru a măsura scurgerea timpului, grecii utilizau ca puncte de reper alternanța zilei și a nopții, echinocțiile, solstițiile, succesiunea anotimpurilor, ciclurile și fazele Lunii, precum și poziția diferiților aștri². Sistemele cronologice utilizate de cetățile grecești erau bazate pe succesiunea ciclică a lunilor și a zilelor în calendarele acestora.

Studiul nostru are ca obiect sistemul de împărțire a timpului în calendarele coloniilor milesiene din Propontida și de la Pontul Euxin, precum și sistemul cronologic utilizat în ctitoriile Miletului. Cercetarea noastră se bazează exclusiv pe documentația epigrafică care este foarte redusă, ceea ce ne-a determinat să facem numeroase analogii și comparații cu alte cetăți ioniene, mai ales cu Atena și Milet pentru a reconstitui mai ales calendarele coloniilor milesiene. Abordarea structurii calendarelor coloniilor milesiene are ca premisă împărțirea timpului anual sau a anului calendaristic în Grecia antică (mai ales la Atena), în trei intervale temporale: luna, decada și ziua. De asemenea, studierea sistemului cronologic utilizat de coloniile milesiene are ca premisă dubla dimensiune a timpului, *ciclică și liniară*, care caracterizează programul anual al cultelor din cetățile grecești (dimensiunea ciclică a timpului) și respectiv, timpul trăit sau timpul istoric (dimensiunea liniară a timpului). Cronologia greacă operează cu timpul liniar. La greci, timpul cronologic se constituie pornind de la timpul trăit sau de la timpul istoric, precum și de la înlănțuirea cronologică a faptelor și evenimentelor istorice. Datarea evenimentelor publice se făcea prin intermediul sistemului succesiunii magistratilor eponimi sau sacerdoților cetății. Numele arhontelui anual sau al preotului care figurează în documentele epigrafice desemna anul corespunzător magistraturii sale³.

1. Împărțirea timpului anual și organizarea calendarelor grecești

Problematika împărțirii timpului anual în Grecia antică și cea a organizării calendarului grecesc, poate fi studiată pornind de la analiza calendarului atenian a cărui structură este cel mai bine cunoscută.

Se știe că, încă de la instalarea lor în Grecia continentală (începutul mileniului al II-lea î.Hr.), proto-grecii utilizau un calendar lunisolar, calculat în funcție de fazele lunii și de anul solar sau astronomic; cu alte cuvinte, aceștia măsurau timpul pe de o parte, în funcție de ciclul și fazele Lunii, pe de altă parte, în funcție de succesiunea anotimpurilor determinate de înclinarea axei Pământului combinată cu rotația lui în jurul Soarelui. Importanța astrului selenar (μήν, μῆνός) pentru măsurarea timpului și organizarea calendarelor grecești este dovedită de însăși etimologia cuvântului care desemnează în greacă atât *astrul Lunii* ca și corp ceresc, cât și *luna* ca subdiviziune temporală a anului. După cum indică de altfel termenul însuși, „luna” (μήν) înțelesă ca interval de timp fusese la origine legată de discur lunar (μήνη).⁴ Cuvântul μήν este deja atestat de tăblițele miceniene în liniarul B, ca *me-no* în cazul genitiv⁵ și de epopeea homerică, ca μεῖς⁶.

O lună echivala cu o lunație, adică cu un ciclu complet al fazelor lunare, numită și perioada sinodică a lunii care durează 29,5 zile. Numărul anual al lunilor lunare (μήν κατὰ σελήνην sau κατὰ θεόν) era de douăsprezece, iar durata lor varia între 29 și 30 de zile⁷; într-un cuvânt, calendarul anual lunar, având ca unitate de timp ziua și luna, se întemeiază exclusiv pe mișcarea lunii în jurul pământului și totalizează 354 de zile. În schimb, calendarul anual solar sau astronomic, care avea ca unitate de timp ziua și anul solar, (acesta din urmă echivalent cu un ciclu complet al anotimpurilor), se întemeiază exclusiv pe mișcarea de rotație a pământului în jurul soarelui⁸ și însumează exact 365,242 de zile. Calendarul lunar de 354 de zile era mai scurt decât anul solar astronomic cu 11 zile, astfel încât ciclul celor douăsprezece luni nu se armoniza cu ciclul anotimpurilor⁹. În ciuda progreselor făcute de greci în domeniul astronomiei,

⁴ Chantraine 1974, (III), 695–696, [s.v. μήν (2)].

⁵ Pentru cea mai recentă versiune a numelor lunilor miceniene, voir Trümpy 1997, 2.

⁶ Homer, *Iliada*, II, v. 292 et VI, vv. 174–175; *Odysseia*, X, v. 14 et XIV, v. 20.

⁷ Bickerman 1980, 16–19 et fig. 1 (The lunar cycle).

⁸ Samuel 1972, 11–12.

⁹ McLean 2002, 159.

¹ Crișan-Avram 1994, 238.

² Jacquemin 2005, 2113.

³ Pentru dimensiunea ciclică și liniară a timpului la greci, voir Kravaritou 2006, 24–33; Kravaritou 2002, 31–40.

ei au reușit cu greu să rezolve dificultățile create de decalajul dintre calendarul lunar și anotimpuri¹⁰.

Pentru a face ca calendarul lunar să coincidă cu anul solar, grecii au intercalat în calendar, la intervale regulate de timp, un anumit număr de zile (ἐμβόλιμος ἡμέρα) sau mai ales de luni suplimentare.

Intercalarea era, așadar, instrumentul de corecție care, în conformitate cu o utilizare regulată, ar fi trebuit să asigure buna desfășurare a activităților publice. Sistemul intercalat cel mai obișnuit și cel mai vechi, utilizat de către greci consta în adăugarea unei a treisprezecea luni în calendar, luna intercalară (ἐμβόλιμος), care lua în principiu numele uneia dintre cele douăsprezece luni obișnuite, însoțită de calificativul «a doua» (de exemplu: Τραπεζών δεύτερος). Momentele alese pentru intercalări variau în funcție de ani. În principiu sunt documentate două sisteme intercalare: fie adăugarea unei luni suplimentare în al treilea, al cincilea și al optulea an în cursul unui ciclu de opt ani (ὀκταετηρίς), sistem atribuit lui Kléostratos din Ténédo¹¹; fie adăugarea de șapte luni la fiecare nouăsprezece ani (ἐννεακαιδεκαετηρίς), sistem intercalat cunoscut începând din anul 432 î.Hr. sub numele de „ciclul lui Meton”¹².

În secolul I î.Hr., Geminus ne informează că vechii greci au început să practice intercalarea o dată pe an, de-abia când și-au dat seama că nici lunile nu se armonizează cu fazele lunii, nici anul cu rotația pământului în jurul soarelui. Potrivit lui Geminus, aceștia au inventat mai întâi ciclul de opt ani (ὀκταετηρίς), apoi au practicat ciclul de nouăsprezece ani (ἐννεακαιδεκαετηρίς) ca să îmbunătățească concordanța între fazele lunii și mișcarea de rotație a pământului în jurul soarelui¹³. Aplicarea și durata de utilizare a fiecăruia dintre cele două sisteme intercalare este cunoscută la Atena; însă asta nu dovedește că aceste sisteme erau aplicate și de către alte cetăți. De altfel, practica intercalării lunilor în cetățile grecești nu se baza pe criterii stricte și diacronice. De exemplu, studiile recente indică faptul că la Atena, pe lângă *Poseidon*, existau încă alte trei luni intercalare: *Hekatombaion*,

Metageitnion și *Anthesterion*, care fuseseră intercalate în calendarul atenian în cursul unei perioade de nouăsprezece ani¹⁴. Poziția lunii intercalare în calendar nu era aceeași pentru toate cetățile. În principiu, luna suplimentară era intercalată la sfârșitul anului calendaristic. Însă, deoarece începutul anului se împărțea, în funcție de cetate, între cele două solstiții sau două echinocții, lunile intercalare se repartizau astfel în mai multe momente ale diverselor programe calendaristice anuale.

Un calendar foarte cunoscut, bazat pe luni calculate astronomic, este cel atenian. Anul atenian era format la început din douăsprezece luni lunare de câte treizeci de zile fiecare; mai târziu, pentru a se realiza o mai bună concordanță cu mișcarea lunii în jurul pământului, anul, de 354 de zile, a fost împărțit în *luni goale* de 29 de zile (κοίλοι μήνες) și respectiv *luni pline* de 30 de zile (πλήρεις μήνες)¹⁵.

În funcție de loc, anul oficial începea la date diferite în cetățile grecești. Începutul anului se împărțea, în funcție de cetate, între cele două solstiții sau cele două echinocții. La Atena, anul începea cu prima lună nouă de după solstițiul de vară (*Hekatombaion*). La Delos și Teba, anul începea la luna nouă care urma după solstițiul de iarnă¹⁶. La Sparta și în calendarele doriene, anul începea cu prima lună nouă care urma după echinocțiul de toamnă. În cetățile pontice de origine megariană, începutul anului era plasat probabil la echinocțiul de toamnă¹⁷. La Milet și în coloniile sale pontice, începutul anului coincidea cu echinocțiul de primăvară¹⁸.

Lunile calendarului erau împărțite în trei grupe de câte zece zile sau două grupe de câte zece zile și o grupă de nouă zile, numite *decade*. În lunile goale, a treia grupă nu conținea decât nouă zile. Prima decadă se numea μηνὸς ἰσταμένου, de început de lună; a doua, μηνὸς μεσοῦντος, de mijloc de lună; a treia, μηνὸς φθίνοντος sau λήγοντος sau ἀπιόντος sau παυομένου, de la sfârșitul lunii. Prima zi a lunii era numită νομηνία, corespunzând lunii noi. Zilele următoare purtau un număr (a doua, a treia, a patra, etc.) urmat de numele decadelor. În prima decadă, după prima zi (νομηνία),

¹⁰ În lucrarea sa, *Legile*, Platon evocă rațiunea adoptării calendarului lunisolar în Grecia antică; celebrul filosof scoate în evidență voința grecilor de a menține o relație solidă între lunații și anul solar, sau, cu alte cuvinte între luni și anotimpuri, vezi Platon, *Lois*, VII, 809d.

¹¹ Plutarque, *Moralia*, 892c.

¹² Plutarque, *Moralia*, 892c; Aratus, *Phénomènes*, 8, 35–60; în acest sens, vezi Samuel 1972, 58–59; Parisot-Suagher 1996, 150–152.

¹³ Geminus, *Elementa astronomiae*, 8, 1, 39; voir aussi Bickerman 1980, 28.

¹⁴ Pritchett 1999, 79.

¹⁵ McLean 2002, 159; Samuel 1972, 59–61; Bickerman 1980, 28.

¹⁶ Biémont 2000, 207.

¹⁷ Hanell 1934, 190, 192; cf. Trümper 1997, 149 care situează începutul anului la Byzantion în perioada solstițiului de iarnă.

¹⁸ Cu privire la începutul anului în diferite orașe ale lumii grecești, vezi Samuel 1972, 17.

numeralul ordinal, δευτέρα, τρίτη, τετράς etc., era precizat prin ἰσταμένου (subînțeles μηνός). De la a unsprezecea la a douăzecea zi, se număra ἑνδεκάτη, δωδεκάτη, τρίτη ἐπὶ δέκα, τετράς ἐπὶ δέκα, πέμπτη ἐπὶ δέκα, etc. până la εικοστή sau εἰκάς. În a treia decadă, corespunzând fazei de descreștere finală a lunii, zilele se numărau invers, de la a treizecea (τριακάς sau ἔνη καὶ νέα) sau a douăzeci și noua socotită ca prima; într-o lună de 30 de zile, a douăzeci și noua zi a lunii era a doua înainte de sfârșitul ei (δευτέρα φθίνοντος οὐ δευτέρα μετ' εἰκάδας), etc., a douăzeci și doua zi a lunii era a noua înainte de sfârșitul ei (ἐνάτη φθίνοντος οὐ ἐνάτη μετ' εἰκάδας), a douăzeci și una zi a lunii era a zecea înainte de sfârșitul ei (δεκάτη φθίνοντος οὐ δεκάτη ὑστέρα)¹⁹. Ultima zi a lunii era numită *veche și nouă* (ἔνη καὶ νέα), adică ziua intermediară între două luni; cu alte cuvinte, această denumire poate fi explicată prin faptul că luna lunară durează 29,5 zile și ultima zi a lunii aparține atât lunii care se sfârșește, cât și lunii care începe²⁰ (Fig. 6).

Ziua reprezenta intervalul de timp cuprins între două apusuri ale soarelui. Ea era împărțită în două părți: partea nocturnă și partea diurnă. Cele două părți reunite purtau numele de νυχθήμερον. De-abia după moartea lui Alexandru cel Mare (323 î.Hr.), ziua civilă va începe la răsăritul soarelui²¹.

Grecii nu utilizau ora (*hora*) ca diviziune temporală. Potrivit lui Herodot, ei au împrumutat de la babilonieni cadranele solare și împărțirea zilei în douăsprezece părți²². Viața grecilor era ritmată de răsăritul și apusul soarelui în funcție de anotimpuri. Ei împărțeau ziua în trei sau patru părți pe care le desemnau în funcție de momentul mesei sau în funcție de activitățile lor cotidiene. Utilizarea orelor temporare și folosirea termenului *hora* pentru a desemna ora temporară nu sunt atestate decât începând din epoca lui Alexandru cel Mare²³. În epoca elenistică, ziua – de la răsăritul și până la apusul soarelui – era împărțită în 12 părți egale, indiferent de anotimp, care coincideau cu cele douăsprezece ore temporare sau „inegale” (*horae inequales*). Durata orelor varia în funcție de durata zilelor care, la rândul ei, era dictată de anotimpuri. Ora a șasea marca întotdeauna amiaza²⁴.

¹⁹ Nilsson 1962, 13–16; 32–33; Biémont 2000, 207–208; voir aussi, McLean 2002, 161–163; Samuel 1972, 59–61; Bickerman 1980, 27–28.

²⁰ Plutarh, *Vies (Solon)*, XXV, 4–6 îi atribuie lui Solon aceste inovații care aveau scopul de a sincroniza ciclul și fazele Lunii cu apusul și răsăritul soarelui.

²¹ Biémont 2000, 209.

²² Herodot, II, 109.

²³ Dohrn-van Rossum 1997, 18.

²⁴ Savoie 2003, 30; Dohrn-van Rossum 1997, 19.

Cadranele solare descoperite la Istros, Cumpăna și Tomis indicau orele temporare.

2. Structura calendarului în coloniile milesiene

Coloniile milesiene din Propontida și de la Pontul Euxin utilizează un calendar de tip ionian, adoptat din metropola lor Milet (Fig. 2). Documentele epigrafice relevă coerența pronunțată între calendarele Miletului și cele ale coloniilor sale. Încă de la întemeierea lor, coloniile milesiene au adoptat calendarul metropolei, format din douăsprezece luni, pe care l-au utilizat fără modificări până în epoca romană (Fig. 3, 4, 5).

2.1. Succesiunea lunilor, începutul și sfârșitul anului în calendarele coloniilor milesiene

Succesiunea lunilor în calendarele coloniilor milesiene din Propontida și de la Pontul Euxin este asigurată de o descoperire foarte importantă făcută la Olbia: cele douăsprezece luni ale calendarului sunt gravate în spirală pe suprafața mediană a fundului unui vas (datat între al doilea sfert al secolului al V-lea a. Chr. și anul 450 î. Chr.) dedicat ca ofrandă lui Apollo; succesiunea lor este următoarea: Ταυρέων, Θαρκογυλιών, Καλαμαιών, Πάνημος, Μεταγεινιών, Βοηδρομ(ιών), Κυανεσιών, Απατουρι(ών), Ποσειδι(ών), Αηγιών, Άνθεστηριών, Άρτεμισιών²⁵ (Fig. 1).

Încă din epoca arhaică se pare că anul începea la Milet în luna Ταυρέων (aprilie), la echinocțiul de primăvară²⁶; acest fapt este confirmat cu certitudine de *graffito*-ul descoperit la Olbia – unde *Taureon* apare în fruntea listei lunilor olbiene²⁷ – care dovedește, totodată, că încă din epoca arhaică, Ταυρέων era prima lună a anului și în colonia milesiană de pe malul Bugului (Fig. 1). Documentele epigrafice confirmă faptul că Ταυρέων era prima lună a anului la Cyzic²⁸, la Sinope²⁹ și la Istros³⁰. *Artemision*

²⁵ *IGDOP* 99, p. 160–161; Ehrhardt 1988, 118 și 413, n. 247 = *SEG*, XXX 977 c).

²⁶ Prima zi a anului milesian – νεομηνία τό μηνός τό Ταυρέωνος – este menționată într-o *lex sacra* pentru cultul lui Poseidon Helikonios: „[ταῦτα], δὲ ἦν δόξει τῶι δήμῳι [ἀναγρ/άψαι] ἐστήλην τὸς νεοπ[οίας ἔως] τῆς νεομηνίης τό μην[ός] τό] Ταυρέωνος καὶ θεῖναι [τό τεμ]/[έ]νεος”, („Dacă poporul este de acord cu această reglementare, *Neopoiiai* să graveze textul pe o stelă în prima zi a lunii Taureon și să o așeze în sanctuarul [lui Poseidon Helikonios]”), *Milet* VI.3, 1218, r. 27–32 (437 / 436 î.Hr.); Trümpy 1997, 93; *IGDOP*, p. 163 și n. 152; Ehrhardt 1988, 120–121, 125 și 415–416, n. 277; Bilabel 1920, 69 și 80.

²⁷ *IGDOP* 99, p. 161; Ehrhardt 1988, 413, n. 247.

²⁸ Bilabel 1920, 76–79; Trümpy 1997, 92.

²⁹ Bilabel 1920, 79; vezi și Trümpy 1997, 92.

³⁰ Feraru 2016, 50–51 cu n. 107 și 108.

era ultima lună a calendarului milesian, precum o dovedesc menționările, în inscripții descoperite la Milet, a termenelor de anunțare a cetățeniei, prevăzute de mai multe ori în data de 20 *Anthesterion*, respectiv 20 *Artemision*³¹. De altfel, se știe că anunțarea cetățeniei în cetățile grecești se făcea de obicei în ultimele două luni ale anului³². Se poate afirma cu certitudine că Ἀρτεμισίων era ultima lună a anului la Olbia, deoarece ea este ultima lună menționată în graffito-ul descoperit în cetatea de pe malul Bugului (Fig. 1). În plus, *graffito*-ul olbian confirmă exactitatea cu care a fost stabilită succesiunea lunilor în calendarul Miletului. Luna Ἀρτεμισίων era ultima lună a anului în calendarul Istrosului³³. Pentru restul coloniilor pontice milesiene nu există dovezi cât de cât clare care să ateste prima și respectiv ultima lună a anului. În principiu, calendarele coloniilor pontice milesiene pe care nu le cunoaștem în ansamblu – datorită lipsei de informații – ar trebui să fie identice cu calendarul metropolei lor, Milet (Fig. 2, 3, 4, 5); însă nu putem afirma acest lucru cu o certitudine absolută.

2.2. Luna intercalară în anii bisecți

Intercalarea unei a treisprezecea luni în calendar, luna intercalară (ἐμβόλιμος), pentru a face ca calendarul lunar să coincidă cu anul solar, este atestată în calendarul Miletului și în cel al Olbiei.

O inscripție descoperită la Didyma atestă Ἀρτεμισίων ca lună intercalară a calendarului milesian: „ἐπὶ στεφανηφόρου ἐμ Μιλή[τρωι ... Ἀρτεμισι]ώνος τοῦ ἐμβολίμου ...] ... ρώτου τρίτη ἐπὶ δέκα[α]”³⁴. Dimpotrivă, un fragment dintr-o lege sacră descoperit la Olbia menționează, în mod clar, luna Ταυρεών – prima lună a anului olbian și milesian – ca lună intercalară a calendarului olbian: „/ μηνὸς Ταυρεῶνος τὸ πρ/ώτῳ ὑστερᾷ νεομηνίης ἥρι ἠ μισθὸ μην/ὸς Ταυρεῶνος τοῦ/τέρῳ κατ' ἐπαγο[μ]/[ἐ]ν[α]ς _ _ _]” („În prima lună Taureon; în ziua a doua a lunii; primăvara, plată (?); în luna *Taureon bis*, în cursul zilelor intercalare”)³⁵. Sintagma ὑστερᾷ νεομηνίης nu poate desemna decât a doua zi a lunii Ταυρεών.

În rândurile 5–6, Laurent Dubois propune lecțiunea Ταυρεῶνος τὸ ὑσ/τέρῳ în loc de Ταυρεῶνος

τοῦ/τέρῳ. În acest caz adjectivul ὑστερος care are aici același sens ca δεύτερος sau ἐμβόλιμος – *intercalară* sugerează că luna intercalară a calendarului olbian era Ταυρεών. Expresia κατ' ἐπαγο[μ]/[ἐ]ν[α]ς – *în cursul zilelor intercalare*, aflată la sfârșitul inscripției desemnează zilele suplimentare ale lunii *Taureon bis* care a fost introdusă în calendarul olbian pentru a face ca anul lunar să coincidă cu cel solar³⁶.

Așadar, pe baza celor două inscripții prezentate mai sus trebuie să presupunem existența unor luni intercalare diferite, cel puțin în cazul Miletului și Olbiei. Acest fapt n-ar fi deloc neobișnuit, deoarece adesea în calendarul unei singure cetăți puteau exista două luni intercalare diferite³⁷. Prin urmare, coincidența lunilor intercalare nu trebuie considerată ca absolută între Milet și coloniile sale pontice.

2.3. Structura lunilor calendarului și numărarea zilelor

Documentele epigrafice ne furnizează suficiente informații care ne permit să avem o imagine destul de clară cu privire la structura lunilor calendarelor Miletului și coloniilor sale, la numărarea zilelor în cadrul fiecărei luni, precum și cu privire la terminologia specifică acesteia. Lunile calendarului milesian, la fel ca cele ale calendarului atenian, erau împărțite în trei grupe de câte zece zile sau două grupe de câte zece zile și o grupă de nouă zile, numite *decade*. În lunile goale, a treia decadă nu conținea decât nouă zile (Fig. 6).

Prima zi a lunii era numită νομηνία, corespunzând lunii noi³⁸. Inscripțiile milesiene atestă împărțirea lunii în trei decade: decada de la începutul lunii (μηνὸς ἰσταμένου)³⁹, cea de la mijlocul lunii (μηνὸς μεσοῦντος)⁴⁰ și cea a lunii descrescătoare (μηνὸς ἀνομένου)⁴¹ (Fig. 6). Ultima zi a lunii era numită τριακάς⁴²; acest termen se află în relație cu

³⁶ *IGDOP*, p. 166 și n. 157–159.

³⁷ Ehrhardt 1988, 122 și p. 416, n. 289 (cu trimitere la bibliografie).

³⁸ *Milet* I.3, 145, r. 61: «μηνὸς ἐ-/καστου τῆι νομηνίαι».

³⁹ *Milet* I.3, 145, r. 77–78: „ἀφείσθαι δὲ καὶ τοὺς παῖδας ἀπὸ τῶν μαθημάτων καθ' ἐ-/καστον μῆνα τῆι πέμπτηι ἰσταμένου”; *Milet* I.3, 147, l. 11: „ἀπογράφεσθαι μὲν πρὸς τὸν ὑπογραμμά-/τέα τῆς βουλῆς ἕως τῆς ὀγδόης ἰσταμένου τοῦ Πυανεσιώνος μηνός”.

⁴⁰ *Milet* I.3, 31, r. 3: „δωδεκάτηι”; *I. Didyma*, 486; *Milet* I.3, 31, r. 8: „τετράδι ἐπὶ δέκα, ”; *Milet* I.3, 148, r. 90: „[τ' Ἀπολλώνιον κα]ὶ μῆνα Πυανεσιώνω καὶ ἔκτην ἐπὶ δέκα, ”.

⁴¹ *Milet* I.3, 145, r. 29: „τῆι δὲ ὀγδό-ῆι ἀνομένου τοῦ αὐτοῦ μηνός ”; termenul ἀνόμενος are sensul de „a ajunge la un sfârșit, a fi terminat, vezi *LSJ*, 169 (s.u. ἄνω; II. pass. ἀνόμενος – a ajunge la un sfârșit, a fi terminat); cf. *Syll*³ 577, r. 30 (secolele III–II î.Hr.).

⁴² Samuel 1972, 115.

³¹ *Milet* I.3, 143 = *Milet* VI.1, 143, r. 23–27; *Milet* I.3, 146 = *Milet* VI.1, 146, r. 30–35; *Milet* I.3, 150 = *Milet* VI.1, 150, r. 44–48; *Milet* I.3, 146 = *Milet* VI.1, 146, r. 24–26; *Milet* I.3, 150 = *Milet* VI.1, 150, r. 57–60.

³² Herda 2006, 47, cu notele 233–235; Ehrhardt 1988, 120.

³³ Bilabel 1920, 79 și urm.

³⁴ *I. Didyma*, 485, r. 1–3.

³⁵ *IGDOP* 100, p. 166 = *SEG*, XXX, 980.

Triakades care desemnează sărbătoarea *Triakadelor* consacrată Hekatei, sărbătoare celebrată în cea de-a treizecea zi a fiecărei luni, atât la Olbia, cât și în metropola sa, Milet: „... și milesienii să se roage, cu ocazia (sărbătorii) Triakadelor, precum o fac la Milet”⁴³. Ritualurile celebrate în cinstea Hekatei în a treizecea zi a fiecărei luni coincideau cu cinstiturile acordate morților. De altfel, glosatorii antici ne informează că: „a treizecea zi era atribuită morților [...] și era numită *triakas*”⁴⁴. De pildă, la Athena este atestată sărbătoarea *Triakadelor* (τριακάδες) care era dedicată comemorării morților⁴⁵.

Dovezile cu privire la împărțirea lunii în trei decade și la numărarea zilelor sunt atât de reduse și de dispersate în coloniile milesiene încât este dificil să se stabilească eventuale asemănări și deosebiri în această privință între ctitoriile milesiene și metropola lor. Decada de la începutul lunii (μηνὸς ἰσταμένου) este atestată în cunoscutul decret histrian în cinstea lui Aristagoras fiul lui Apatourios: «τύχη ἀγαθῆ. Ἱερωμένου Ἀρισταγόρου τοῦ Ἀπατουρίου τὸ τέταρτον, μηνὸς Ἀρτεμει-/σιῶνος δεκάτη ἰσταμένου, (...) / Ξενοχάρης Ἐκαταίου εἶπεν»⁴⁶. Decada de la mijlocul lunii (μηνὸς μεσοῦντος) este atestată în două decrete de la Cyzic și Istros care indică a douăsprezecea zi a lunii⁴⁷. A treia decadă a lunii (μηνὸς ἀπιόντος sau φθίνοντος) este atestată în două inscripții descoperite la Cyzic⁴⁸.

3. Sistemul cronologic în coloniile milesiene

În general, cetățile grecești utilizau două sisteme cronologice pentru datarea evenimentelor și a deciziilor care privesc domeniul public, și anume:

⁴³ *Milet*, VI.3, 136, r. 11–14 = *Syll.*³ 286, r. 11–14: „καὶ ἐπαρᾶσθαι ταῖς τριακάσι, καθάσσα καὶ ἐμ Μιλήται ἐπαρῶνται”; vezi și Ehrhardt 1988, I, 175; II, 478, n. 927 și 928; Bilabel 1920, 138.

⁴⁴ Harp. s.v. τριακάς (éd. Dindorf).

⁴⁵ A. Rehm, in *Milet* I.3, p. 291; vezi și Rohde 1952, 193, n. 1.

⁴⁶ *ISM*, I, 54, rr. 1–3.

⁴⁷ Sève 1979, 329, rr. 51–53: „τοὺς δὲ πρυτάνεις τοὺς πρυτανεύοντας τὸν μῆνα τὸν Ἀνθεστηριῶνα / στεφανοῦν αὐτὴν ἀνὰ πᾶν ἔ[το]ς ἐν τοῖς Ἀνθεστηρίοις τῆ δωδεκάτῃ / καὶ τῆ τρισκα[ιδ]εκάτῃ χρυσῶ στεφάνῳ”; *Syll.*³ 1017 = *LSAM*, I = *IGSK*, 64-Sinope, 8, rr. 8–11: „καὶ στ[εφανηφορήσει] / ἀπὸ δωδεκάτης τοῦ Ταυρεῶνος ἕως [ε]ικοστής] [κ]αὶ ἐν τῷ Ποσειδεῶνι μηνὶ ἀπὸ δω/δεκάτης/ / [ἕως] τεσσερεσκαιδεκάτης”.

⁴⁸ Michel 1900, 536 (= *CIG* II, 3658), r. 1: „Μηνὸς Ταυρεῶνος τρίτη ἀπιόντος”; Michel 1900, 537 (= *CIG* II, 3657), l. 1: „Ἐπὶ Ἥγησιου Ἀρτεμισιῶνος τετράδι φθίνοντος”; Michel 1900, 538 (= *CIG* II, 3657), r. 1: „Ἐπὶ Πεισιδίουμου. ---- τετ[ράδι] φ[θ]ίνοντος”; voir aussi Samuel 1972, 118.

sistemul bazat pe succesiunea ciclică a lunilor și zilelor și sistemul pryțaniilor.

Sistemul bazat pe succesiunea lunilor este prevalent în documentele epigrafice. Analiza majorității documentelor epigrafice relevă faptul că datarea unui eveniment public era determinată mai ales de numele magistratului care își exercita funcția în timpul anului publicării textului respectivului document epigrafic. Astfel, pe de o parte, evenimentul în cauză era fixat prin raport cu timpul liniar al cronologiei, altfel spus cu timpul istoriei; pe de altă parte, același eveniment era fixat prin raport cu timpul ciclic al anului în curs, precum o indică, de exemplu, un decret onorific atenian din secolul al III-lea î.Hr.: „În timpul arhontatului lui Demokles, în ziua de șaptesprezece a lunii Mounychiôn, adunare regulată”⁴⁹.

În egală măsură, se constată că inscripțiile care descriu celebrarea sărbătorilor o fac în majoritatea cazurilor în termeni de luni lunare⁵⁰; este evident că o referire la sărbători clasificate în raport cu lunile era un mijloc de înțelegere mult mai ușor de comunicat cetățenilor. Sistemul lunilor permitea menționarea anumitor sărbători și sacrificii din programul anual al cultelor, precum și definirea poziției acestor culte în cursul anului. În acest sens, dăm ca exemplu cunoscutul calendar de cult de la Myconos care consemnează, printre altele, o jertfă consacrată lui Apollon *Hekatombios* în a șaptea zi a lunii *Hekatombaiôn*: „În a șaptea zi a lunii Hekatombaiôn, un taur și zece miei pentru Apollo Hekatombios”⁵¹.

Inscripțiile descoperite în coloniile milesiene de la Pontul Euxin confirmă utilizarea sistemului cronologic bazat pe succesiunea lunilor calendarului pentru datarea sărbătorilor publice și a ritualurilor săvârșite cu această ocazie. De exemplu, la Istros, sărbătoarea Ταύρεα era celebrată în cinstea lui Poseidon *Tauros* o dată pe an, în a paisprezecea zi a lunii *Taureon*, de o asociație de adoratori ai lui Poseidon (Ταυρεασταί): „Taureaștii să găsească cu cale a fi lăudat pentru aceste motive ... nicos al lui Anthesterios și încununat în fiecare an la sărbătoarea Taurea, ziua a patrusprezecea (?) cu cunună de aur”⁵². Cu ocazia celebrării sărbătorii

⁴⁹ *Syll.*³ 1099, rr. 1–2: „Ἐπὶ Δημοκλέους ἄρχοντος, Μουνυχιῶν/-ος ἑβδόμη ἐπὶ δέκα, ἀγοραὶ κυριαί” (278–277 î.Hr.).

⁵⁰ Pritchett 1999, 93.

⁵¹ *LSCG* 96, ll. 29–30: „Ἐκατομβαιῶνος ἑβδόμη ἰσταμένου Ἀπόλλωνι Ἐκατομβίῳ ταῦρος καὶ δέκα ἄρνες”; în *7 Hekatombaiôn*, i se consacră lui Apollon un fel de hecatombă.

⁵² *ISM*, I 60, rr. 1–9: „δ[εδόχθαι] [τ]οῖς Ταυρεας[ταῖς] ἐπαίνε[σαι] μὲν ἐπὶ τούτοις ...] νικον Ἀνθεστηρί[ου] καὶ

Tauréa, în a paisprezecea zi a lunii *Tauréon*, avea loc și o încoronare publică a binefăcătorilor onorați de congregația *Tauréastai*-lor. D. M. Pippidi a restituit data sărbătorii *Tauréa* de la Istros (rr. 6–7: τῆ[ι τεσσαρεσκαί]-//δεκάτ[η]) prin analogie cu momentul celebrării sărbătorilor în cinstea lui Poseidon *Helicônios* la Sinope, care începeau în a douăsprezecea zi a lunilor *Tauréon* și *Posidéon*⁵³.

Un decret din Sinope privind sacerdoțiul lui Poseidon *Heliconios* lasă să se înțeleagă că în luna *Ταυρεών* avea loc o sărbătoare în cinstea zeului, probabil *Ταύρεα*. Cu această ocazie, preotul lui Poseidon *Helicônios* trebuia să poarte coroana sacerdotală în timpul festivităților publice, adică între 12 și 20 ale lunii *Tauréon* și între 12 și 14 ale lunii *Posidéon*: „și va purta coroana [sacerdotală] între 12 și 20 ale lunii *Tauréon*, iar în luna *Posidéon* – între 12 și 14”⁵⁴. Așadar, documentele epigrafice analizate relevă faptul că celebrarea sărbătorii *Tauréa* la Istros și Sinope era fixată prin raport cu timpul ciclic al anului în curs⁵⁵.

În egală măsură, documentele epigrafice atestă faptul că reuniunile Adunării Poporului din coloniile pontice erau fixate prin raport cu timpul ciclic al anului în curs. De exemplu, din preambulul decretului în cinstea lui Aristagoras, fiul lui Apatourios aflăm că la Istros, ședința Adunării Poporului avea loc în data de 10 *Ἀρτεμισιών*: „Noroc bun! În timpul celui de-al patrulea sacerdoțiu (epōnim) al lui Aristagoras, fiul lui Apatourios, luna Artemision, ziua a zecea, președinte al Adunării fiind Athenades al lui Apollodoros, Xenochares al lui Hekataios a propus”⁵⁶. Se pare că la Istros, ziua a zecea a fiecărei luni a fost dintotdeauna rezervată întrunirii Adunării Poporului; cel puțin, asta rezultă și dintr-un alt decret histrian: „[ziua] a zecea, colegiul de synedroi a propus ...”⁵⁷. Așadar,

στε[φανοῦσαι] αὐτὸ[ν καθ’ ἐνιαυτὸν] τοῖς Ταυρέοις τῆ[ι τεσσαρεσκαί]δεκάτ[η] μετὰ [χρυσῶι] στεφάνωι”.

⁵³ *ISM* I, 60, r. 6–7; cf. *IGSK*, 64-Sinope, 8, l. 9–11, p. 12: „ἀπὸ δωδεκάτης τοῦ Ταυρεῶνος ἕω[ς εἰκοστῆς] / κα[ι] ἐν τῷ Π[οσειδεῶνι] μηνὶ ἀπὸ δω[δεκάτης] / ἕως τεσσαρεσκαίδεκάτης”.

⁵⁴ *IGSK*, 64-Sinope, 8, rr. 8–11, p. 12: „καὶ στ[εφανηφορήσει] / ἀπὸ δωδεκάτης τοῦ Ταυρεῶνος ἕω[ς εἰκοστῆς] / [κα]ὶ ἐν τῷ Π[οσειδεῶνι] μηνὶ ἀπὸ δω[δεκάτης] / [ἕως] τεσσαρεσκαίδεκάτης”.

⁵⁵ Pentru alte coincidențe între Milet și coloniile sale pontice în privința datelor calendaristice ale sărbătorilor religioase, vezi Feraru 2016, 52–54.

⁵⁶ *ISM*, I 54, r. 1–3: „Τύχη ἀγαθῆ. Ἰερωμένου Ἀρισταγόρου τοῦ Ἀπατουρίου τὸ τέταρτον, μηνὸς Ἀρτεμισιώνος δεκάτη ἰσταμένου, ἐπιμηνιεύοντος τῆς ἐκκλησίας Ἀθη/νάδου τοῦ Ἀπολλοδώρου, Ξενοχάρης Ἐστιαίου εἶπε”.

⁵⁷ *ISM*, I, 65, r. 2: „εἰς / δεκάτη(ι) οἱ σύνεδροι εἶπ[αν]”; numeralul [δε]κάτη(ι) nu poate indica aici decât ziua în care

se poate constata că, în acest din urmă caz, la fel ca în cazul sărbătorilor publice, sistemul cronologic bazat pe succesiunea lunilor era folosit pentru datarea evenimentului.

Unele cetăți grecești practicau un sistem cronologic bazat pe succesiunea prythaniilor care era destinat în primul rând să reglementeze administrarea treburilor publice. *Calendarul prythanic* era utilizat la Atena, fiind impus de realitățile democratice ale cetății. La originea alcătuirii Sfatului poporului (Βουλή), anul atenian era împărțit în *zece prythanii*, în funcție de cele zece triburi organizate de Clistene: patru prythanii de câte treizeci și șase de zile (prythaniile I–IV) și șase de câte treizeci și cinci de zile fiecare (prythaniile V–X)⁵⁸. Potrivit lui Aristotel, instituirea sistemului prythaniilor se întemeia pe cursul lunii; astfel, celebrul filosof a stabilit echivalența între acest din urmă sistem și cel al anului împărțit în luni lunare: „Consiliul este desemnat prin tragere la sorți; este format din cinci sute de membri, câte cincizeci din fiecare trib. Fiecare trib exercită prythania pe rând, în ordinea stabilită prin tragere la sorți: primele patru timp de 36 de zile fiecare, ultimele șase timp de 35; căci anul este reglementat de cursul lunii”⁵⁹. În această perspectivă, durata celor zece prythanii varia între 35 și 36 de zile, în timp ce durata celor douăsprezece luni varia între 29 și 30 de zile. Cu alte cuvinte, totalul zilelor din fiecare dintre cele două sisteme dădea un ciclu complet al lunațiilor care corespundea cursului anual al pământului în jurul soarelui⁶⁰.

Numeroase confuzii au survenit în privința calculării zilelor, întrucât cele zece prythanii nu corespundeau celor douăsprezece luni ale calendarului atenian. Decalajul dintre calendarul prythanic și cel lunar și implicit confuziile și neconcordanțele datorate acestuia din urmă au fost eliminate probabil parțial între 307/306 și 223 î.Hr., când numărul prythaniilor a fost mărit la douăsprezece, conform celor douăsprezece triburi ale Sfatului poporului; acest fapt a permis probabil o anumită armonizare între calendarul prythanic și lunile anului atenian,

s-a ținut ședința Adunării Poporului, aceeași ca în decretul în cinstea lui Aristagoras, fiul lui Apatourios (*ISM* I 54, rr. 1–3).

⁵⁸ Samuel 1972, 61.

⁵⁹ Aristote, *Constitution d’Athènes*, XLIII, 2: „<Βουλή> δὲ κληροῦται φ’, ν’ ἀπὸ φυλῆς ἐκάστης. πρυτανεῦει δ’ ἐν μέρει τῶν φυλῶν ἐκάστη καθ’ ὅ τι ἂν λάχωσιν, αἱ μὲν πρῶται τέτταρες ζ’ καὶ λ’ ἡμέρας ἐκάστη, αἱ δὲ ζ’ αἱ ὕστεραι πέντε καὶ λ’ ἡμέρας ἐκάστη κατὰ σελήνην γὰρ ἄγουσιν τὸν ἐνιαυτόν”.

(<http://remacle.org/bloodwolf/philosophes/Aristote/constitution1.htm#XLIII>).

⁶⁰ Samuel 1972, 61–62.

fără a exista dovezi concrete în acest sens. O a trei-sprezecea pryntanie a fost adăugată între 222 și 201 î.Hr., în conformitate cu adăugarea unui al trei-sprezecelea trib⁶¹. Pryntaniile erau enumerate cu ajutorul adjectivelor ordinale: πρυτανεία πρώτη, πρυτανεία δευτέρα, etc.

În afara Atenei, sistemul pryntaniilor a fost larg utilizat pentru a data evenimentele administrative (decrete onorifice, decizii publice, etc.). De asemenea, utilizarea sa este atestată la Erythrai, Chios, Teos, precum și în alte cetăți ioniene care aveau un Sfat anual împărțit în pryntanii⁶². Se cuvine să menționăm că era mai rar ca pryntania în funcție în cetate să figureze ca singurul indiciu temporal de datare a deciziilor publice. Această modalitate de datare a fost utilizată la Atena în secolul al IV-lea î.Hr., precum indică un decret atenian din anul 323/322 î.Hr.: „În timpul arhontatului lui Cephisodoros la Atena și în timpul celei de-a doua pryntanii a tribului Aigéis; a șaisprezecea zi a pryntaniei; în colegiul președinților a fost supus la vot Hegesias din dema Marathon; poporul a decis; Ari- a făcut propunerea de a elogia pe și să-i invite la masă în pryntaneum”⁶³. Însă, în majoritatea cazurilor, evenimentele sunt datate după cele două sisteme de datare (atât după sistemul lunilor, cât și după cel al pryntaniilor), astfel încât fixarea evenimentelor în timpul anului se făcea cu mare precizie. În acest sens, dăm ca exemplu un decret atenian din 322/321 î.Hr.: „În timpul arhontatului lui Filocles, când tribul Onéis exercita a noua pryntanie, pentru care era secretar Euthygene, fiul lui Hephaistodemos, din dema Kèphisia; în a doua zi a lunii Thargéliôn, de asemenea a douăzeci și treia zi a pryntaniei; adunarea poporului”⁶⁴.

Sistemul cronologic bazat pe succesiunea pryntaniilor nu este atestat direct în coloniile milesiene. Eventuala lui utilizare ar putea fi presupusă doar la Cyzic, unde succesiunea lunilor cyziciene între Ἀπατουριών și Ἀνθεστηριών, Ἀρτεμισιών și Ταυρεών, Καλαμαιών și Πάνημος este asigurată

de registrele ciclice ale pryntanilor cyzicieni care, în calitate de membri ai comisiei permanente a Consiliului cetății (Βουλή) erau însărcinați să prezideze succesiv, în fiecare lună, dezbaterile interne ale Consiliului⁶⁵.

3.1. Funcția de eponim la Milet și în coloniile sale

În majoritatea cetăților grecești, indiferent de momentul considerat început de an (solstițiu sau echinoctiu), anul era denumit după un magistrat eponim⁶⁶ civil sau religios (președintele colegiului de arhonți la Atena, președintele colegiului celor cinci efori la Sparta, preotul zeului Helios la Rhodos, preoteasa zeiței Hera la Argos sau preotul lui Apollon în coloniile milesiene). De asemenea, funcția de eponim a fost atribuită împăraților și chiar divinităților⁶⁷. Magistratul eponim dădea numele său anului în care își exercita magistratura. Cu alte cuvinte, numele magistratului eponim sau al preotului care figurează în documentele epigrafice desemna anul corespunzător magistraturii sale. Documentele oficiale emise de cetăți erau datate prin indicarea magistratului eponim în funcție la acea dată. Sistemul cronologic bazat pe succesiunea magistratilor eponimi locali era general răspândit în lumea greacă⁶⁸.

Abordând chestiunea originii tiranilor, Aristotel afirmă că la Milet, tirania provine din magistratura de pryntan, întrucât aceasta era o funcție importantă și cu multe puteri⁶⁹. Pornind de la această afirmație a lui Aristotel și având în vedere că documentele epigrafice atestă exercitarea funcției de eponim de către pryntani în cetățile învecinate cu Milet, precum Priene și Magnesia pe Meandru, s-a presupus că inițial, pryntanii milesieni exercitau, printre altele, funcția de eponim al cetății⁷⁰. La o dată care nu poate fi precizată, în orice caz înainte de 525 î.Hr., funcția de eponim al Miletului fusese preluată de către *aisymnet* (αἰσυμνήτης), președintele asociației molpoilor milesieni, care va fi denumit mai târziu *stephanephoros*⁷¹. Cu alte cuvinte, *aisymnetul* sau *stephanephoros* dădea numele său anului

⁶¹ Samuel 1972, 61–62 și n. 1; Pritchett 1999, 89–91.

⁶² Pentru sistemul pryntaniilor în vigoare în toate cetățile grecești, vezi Larsen 1966, 11–21.

⁶³ *IG* II², 366, rr. 1–5: „Ἐπὶ Κηφισοδώρου / ἄρχοντος ἐπὶ τῆς Αἰγ-/ἡίδος δευτέρας πρυτανείας· ἔκτι καὶ δεκά-/τῆς τῆς πρυτανείας· / τῶν προέδρων / ἐπενήφιζεν Ἡγ-/ησίας Μαραθῶνιος· / [ἔδο]ξεν τῷ δῆ[μ]ωι· Ἀρι-/..... εἶπεν· ἐπαινεῖσαι / ----- κλέους /ον καὶ καλ[έ]σαι / [ἐπὶ] δεῖπνον εἰς / [τὸ π]ρυτανεῖον”.

⁶⁴ *IG* II², 373, rr. 16–22: „[Ἐπὶ] Φιλοκλέους ἄρχοντος ἐπὶ τῆς Οἰνείδος ἐνά[τ]-/[ῆς] πρυτανείας, ἢ Εὐθυγένης Ἡφαιστοδήμου Κηφι[σ]-/[ιε]ῦς ἐγραμμάτευεν· Θαρρηλιῶνος δευτέρα ἰστα-/[μέ]νου, τρίτει καὶ εἰκοστῆ τῆς πρυτανείας· ἐκκ[λ]-/[ῆς]α (...)”.

⁶⁵ Bilabel 1920, 68; Hasluck 1910, 252–254.

⁶⁶ În greacă ἐπώνυμος înseamnă „cel care dă numele”, *LSJ*, p. 679 (s.v. ἐπωνυμία).

⁶⁷ Pippidi 1976, 122; Crișan-Avram 1994. 238–239; McLean 2002, 150–153.

⁶⁸ Ștefan 1996, 116.

⁶⁹ Aristote, *Politique*, V, 5, 1305a.

⁷⁰ Herda 2016, 52.

⁷¹ Șapte stele de piatră descoperite la Milet ne furnizează lista magistratilor eponimi începând din 525/524 î.Hr. până în 31/32 d.Hr., vezi Milet I.3., 122–123, 124, 125–127: „Ὅϊδε μολπῶν ἡσύμνησαν” și *Milet* I.3, 128, r. 109: «Στεφανηφόροι οἱ καὶ αἰσυμνήται», unde *stephanephoros*

în care își exercita magistratura. Așadar, magistratul eponim era ales din rândul membrilor asociației *molpoi*-lor milesieni care administrau cultul lui Apollon *Delphinios*⁷².

La Cyzic, înainte de secolul al IV-lea î.Hr., nu există dovezi clare cu privire la magistratul eponim al cetății. Nu este exclus ca, la origine, pritanul să fi deținut funcția de eponim al Cyzicului, la fel ca la Milet, deși nu există nicio dovadă concretă în acest sens⁷³. Funcția de eponim al cetății este atestată cel mai devreme la începutul secolului al IV-lea î.Hr., când un arhonte îndeplinea funcția de magistrat eponim: „Θεοῖς / Ἐπὶ Ἐρμόδωρο<v> ἄρχοντος ἐ[γ] Κυζίκω[ι]”⁷⁴. Atestarea unui arhonte ca magistrat eponim al Cyzicului ar putea fi pusă în legătură cu o efemeră influență ateniană asupra coloniei milesiene⁷⁵.

Începând de la mijlocul secolului al IV-lea î.Hr. până cel puțin la mijlocul secolului al II-lea d.Hr., documentele epigrafice îl atestă în mod constant pe hipparch (*ἵππαρχος*) ca magistrat eponim al Cyzicului⁷⁶. O inscripție din 350 î.Hr. ne furnizează cea mai veche atestare a funcției de hipparch eponim: „Pe când Euphemos, fiul lui Leodamos exercita funcția de hipparch”⁷⁷. Înlocuirea arhontelui cu hipparchul ar putea avea legătură cu extinderea teritoriului Cyzicului⁷⁸, începând din secolul al IV-lea î.Hr., prin integrarea treptată în *chôra* cyziciană a teritoriilor învecinate de pe țărmul sudic al Propontidei⁷⁹. Potrivit lui N. Ehrhardt, în acest răstimp, funcțiile arhontelui fuseseră limitate doar la teritoriul cetății, în timp ce hipparchul fusese deja instituit ca magistrat eponim pe întregul teritoriu cyzician⁸⁰. Succesiunea neîntreruptă a cinci hipparchi eponimi, între 280 și 275 î.Hr., este atestată de o inscripție cyziciană care enumeră liberalitățile oferite Cyzicului de către regele Philetairos al Pergamului⁸¹.

este sinonim cu *aisymnetes*, vezi și Sherk 1990, 251–252; Ehrhardt 1988, 193.

⁷² Herda 2011, 60–61 cu n. 17.

⁷³ Unii cercetători consideră că funcția de pritan eponim a fost moștenită de Cyzic din metropola ei Milet, Ehrhardt, 1988, 195; cf. Sherk 1990, 244–245 et n. 61.

⁷⁴ Reinach 1890, 535, nr. 1.

⁷⁵ Ehrhardt 1988, 195.

⁷⁶ În acest sens, vezi lista magistraților eponimi ai Cyzicului alcătuită de către Hasluck 1910, 304–305.

⁷⁷ Perrot 1875, 94: „[Επ]ὶ Εὐφήμου τοῦ Λεωδά-/μαντος ἵππαρχω”; vezi și Michel 1900, p. 499, nr. 596, r. 1.

⁷⁸ Sherk 1990, 245; Ehrhardt 1988, 194–195; Hasluck 1910, 254.

⁷⁹ Prêteux 2014, 109.

⁸⁰ Ehrhardt 1988, 195; voir aussi, Sherk 1990, 245; Hasluck 1910, 254.

⁸¹ Launey 1944, 217–218.

În secolul I d.Hr., femeile dețin funcția de hipparch eponim; acest fapt rezultă din ultimul rând al unui epitaf funerar din epoca Antoninilor care este datat prin indicarea magistraturii eponime a două femei: „[ταύτης τῆς] ἐπιγραφῆς τὸ ἀντίγραφον ἀπό-/[κειται εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς πόλεως ---- Βικτω]ρείνης τὸ ε΄ κ(αὶ) / Νωνίας Κοάρτ[ης---]”⁸².

O inscripție care datează din epoca lui Hadrian pare să indice că demnitatea de hipparch era colegială; este vorba despre un catalog al prytanilor din Cyzic datat prin indicarea numelor celor doi hipparchi eponimi: „Ἱππαρχούντων Τερεντί(ου) Δωνάτου καὶ Βειβί(ου) Ἀμ-/φικτύονος, γραμματέως τῆς ἱερᾶς βουλῆς Νικομήδους τοῦ / β καλλιαρχοῦντος, οἶδε ἐπρυτάνευσαν μῆνα τὸν Ἀπα-/τουρεῶνα”⁸³.

Demnitatea de arhonte re apare în inscripțiile din epoca imperială. Dedicăția de la sfârșitul secolului al II-lea sau de la începutul secolului al III-lea d.Hr. – gravată pe o statuie a lui Kyzikos, eroul Cyzicului, ridicată în teatrul cetății – este datată prin menționarea unui colegiu de arhonți în frunte cu un președinte⁸⁴; în opinia lui A. Boeckh, ar fi vorba de un colegiu al arhonților eponimi cyziceni⁸⁵. Având în vedere că colegiile de eponimi nu sunt foarte frecvente în cetățile grecești, M. Sève este de părere că termenul de *archontes* menționat în dedicația cyziciană are un caracter generic, desemnându-i pe toți magistrații care au îndeplinit funcția de eponim⁸⁶.

Documentele epigrafice îl indică pe hipparchul eponim prin două formule: ἐπὶ τοῦ δεῖνος ἵππαρχω sau ἵππαρχοῦντος τοῦ δεῖνος, (respectiv ἵππαρχούσης, când funcția de hipparch este deținută de către o femeie); ultima formulă este

⁸² Mordtmann 1881, 127, nr. 10, rr. 5–7; vezi și Hasluck 1910, 287, nr. 289, n. 1: „[Hipparchate of? Victo]rina and Nonia Quarta”.

⁸³ *CIG* II, 3661, rr. 1–4 (epoca lui Hadrian); vezi și, Sherk 1990, 245; Sève 1979, 352; Hasluck 1910, 266, nr. 1.

⁸⁴ *CIG* II, 3667 = Sève 1979, 352, n. 141: «Κύ[ζι]κων κτίστην ἢ πόλις ἐπὶ ἀρχόν[τ]ων [τ]ῶν περὶ / [Γ.] Ἰούλιον Σέλευκον, ὑὸν ἀρχιερέως, προνοησάν[τ]ων / τῆς ἀναστάσεως καὶ τοῦ ἄ[π]α[ν]τος πρὸς? τῶν ἀνδριάν-/των κόσμου τοῦ θεάτρο[υ] ἐν τῇ ἑαυτῶν ἀρχῇ Γ. Ἰού-/λιου Σελεύκου καὶ .. Αὐρηλίου Πακιδιανοῦ Ἀγαθημέρου»; Hasluck 1910, 292, n° 17.

⁸⁵ *CIG* II 3657: «archontem eponymum Cyzici habes in titulo Imperatoriae aetatis n. 3667 ubi simul collegium archontum comparet, ex quibus duo nominati sunt»; cf. Hasluck 1910, 304–305 care nu include în lista lui de eponimi cyziceni niciunul dintre numele menționate în această dedicație.

⁸⁶ Sève 1979, 353; Hasluck 1910, 254–255.

utilizată în inscripțiile din epoca imperială⁸⁷. Documentele oficiale sunt datate atât prin indicarea hipparchului eponim în funcție la acea dată, cât și prin indicarea datei calendaristice (ziua și luna) a anului în curs. În acest sens poate fi dată ca exemplu formularea care apare în preambulul unui decret cyzician datat între 37 și 41 d.Hr.: „Pe când Hestiaios, fiul lui Themistônax exercita funcția de hipparch, în a zecea zi a lunii Lenaiôn, Sfatul și Poporul au decis”⁸⁸.

La Amastris, eponimia era deținută de către președintele colegiului de arhonti, precum atestă o inscripție din secolul al II-lea d.Hr.: „ἐν τῷ θεῶ ἐπὶ τῶν περὶ Π[---] ἄρχοντα ἀρχόντων”⁸⁹.

În cetatea Sinope, magistratul eponim era aisymnetul, la fel ca în metropola sa Milet, precum atestă o inscripție gravată pe o amforă: „Νικοστράτου ἐπὶ αἰσυμνήτου. ἀστυνομ[ο]ῦντος Π[ροσιδεῖο[υ]”⁹⁰.

O inscripție funerară din secolul al III-lea d.Hr. descoperită la Amisos este datată prin indicarea unui *stephanephoros* care pare să fi fost magistratul eponim al cetății: „Μέκιος Ἰουλι/ανὸς ἐνθά/δε κίμει ὡς / ἐτῶν κγ', / φυλῆς Σεβας/τηίδος, ἐφη/βεύσας, Δημέ/νου στεφανη/φοροῦντος. / Χα[ι] ρετε”⁹¹. Într-o altă dedicație fragmentară din epoca romană al cărui destinatar este necunoscut, printre funcțiile deținute de strămoșii personajului în cinstea căruia a fost gravată inscripția figurează și cea de *stephanephoros*: „ἀπὸ προγόνων [βασι-/λ]έων, τετραρχῶ[ν, / στεφα-/νηφόρων, ἀγω-/ [νοθετῶν, ἀρ]χιερέων Μάρ-/ [κον.....]ιον Ἄντων [εἶον]”⁹².

O inscripție descoperită la Tanais, care datează din 193 d.Hr., ne lasă să înțelegem că doi magistrați (arhonte Boraspos și *hellenarchul* Rhodon) dețineau eponimia în cetate: „ἐπὶ Βορά/σπω <Β>άβρου ἄρχοντος. Τα/νάεως καὶ ἐ<λλ>ηνάρχ(ου) / Ῥόδωνος Χαρίτ<ω>νος”⁹³.

Împărații romani sau membrii familiei imperiale figurează ca eponimi în coloniile milesiene. În perioadele în care eponimia era exercitată de către un împărat, cheltuielile aferente acestei funcții

erau acoperite de vistieria templului cultului imperial⁹⁴. În preambulul unui decret din 37 d.Hr., împăratul Caligula figurează ca hipparch eponim al Cyzicului: „Ἐπὶ Γαίου Καίσαρος ἱππάρχου, μηνὸς Θαργηλιῶνος θ' / ἔδοξεν τῷ δήμῳ,”⁹⁵; acest decret este datat prin indicarea hipparchului eponim în funcție, cât și prin indicarea datei calendaristice (ziua și luna) a anului în curs. De asemenea, documentele epigrafice îi indică ca hipparchi eponimi pe Hadrian⁹⁶ și pe Antoninus Pius⁹⁷. O inscripție fragmentară de la Odessos îl indică ca magistrat eponim pe împăratul Hadrian⁹⁸. Așadar, în epoca romană, coloniile milesiene păstrează sistemul tradițional de datare după eponimii locali. Învățarea împăraților cu funcția de eponim este pur onorifică, semnificând recunoașterea dominației romane de către cetățile grecești.

3.2. Preoția eponimă

În numeroase colonii milesiene de la Pontul Euxin, preoții principalelor divinități (Apollon, Dionysos) îndeplineau funcția de eponim.

O inscripție de la Odessos datată între 44/43 î.Hr. și 2/3 d.Hr. conține o listă de preoți eponimi ai cetății: „Ἀγαθῆι τύχηι. οἶδε ἰέρηται / τῷ θεῶι μετὰ τὴν κάθοδον (...);” însă nu se știe dacă este vorba despre preoții lui Apollon sau a unei altei divinități adorate la Odessos, întrucât numele zeului nu apare în inscripție. Zl. Gočeva consideră că sacerdoții menționați în inscripție erau preoți eponimi ai lui Apollon a cărui cult ocupa o poziție preeminentă la Odessos, la fel ca în toate celelalte colonii milesiene de la Pontul Stâng. În sprijinul ipotezei sale, cercetătoarea bulgară aduce ca argument faptul că o serie de nume teofore precum Apollas, Apollonios, Apollodoros, care derivă de la numele lui Apollon, figurează în lista preoților eponimi odessitani⁹⁹.

La Dionysopolis, preotul lui Dionysos figurează ca eponim al cetății într-o serie de documente epigrafice care se eșalonează între secolul al III-lea î.Hr. și prima jumătate a secolului al III-lea d.Hr.¹⁰⁰.

⁸⁷ Robert, Robert 1976, 235; Sève 1979, 352; Hasluck 1910, 255.

⁸⁸ Joubin 1893, 8, rr. 1–2: „[Ἐπ]ὶ Ἑστιαίου τοῦ Θεμιστώνακτος ἱππάρχου Λεναιῶνος ἰ, / ἔδοξεν τῆ(ι) βουλῆ(ι) καὶ τῶ(ι) δήμῳ(ι)”; cf. Reinach 1882, 612, rr. 1–2: „[Ἐπ]ὶ Πανσανίου τοῦ Εὐμένους ἱππάρχου μηνὸς Καλαμαῖωνος / Ἐδοξεν τῆ(ι) βουλῆ(ι) καὶ τῶ(ι) δήμῳ(ι)”. (epoca lui Tiberiu).

⁸⁹ SEG XXXV, 1318; vezi și, Sherk 1991, 228, nr. 61.

⁹⁰ Sherk, 1992, 246, nr. 170; Ehrhardt 1988, 196.

⁹¹ *Studia Pontica* III/1, 9, nr. 3b; Sherk, 1991, 228.

⁹² *Studia Pontica* III/1, 8, nr. 3; Ehrhardt 1988, 196.

⁹³ *IOSPE* II, 423 (= *CIRB* 1237, rr. 16–19); vezi și, Sherk, 1992, 249.

⁹⁴ Robu 2016, 253; Robu, 2014, 377.

⁹⁵ *IGRR* IV, 145 = *Syll* 798, rr. 1–2; prin acordarea funcției de eponim lui Caligula, cyzicienii își manifestaseră recunoștința față de împărat care reconfirmase privilegiile Cyzicului pierdute în timpul domniei lui Octavianus Augustus, Sherk 1990 a, 246; Hasluck 1910, 185.

⁹⁶ *SEG* XXXIII, 1056.

⁹⁷ *IGRR* IV, 117, rr. 12–16 (inscripția a fost descoperită la Proconnes, în teritoriul Cyzicului); vezi și Sherk 1990, 246.

⁹⁸ *IGB* I², 49, rr. 1–2: „ἱερῶμέ[νου] Αὐτοκράτορος Καίσαρος--?--] / Ἀδριανού...” (datate: 117–138 d.Hr.).

⁹⁹ Gočeva 1980, 50; vezi și Sherk 1992, 234.

¹⁰⁰ *IGB* I², 20 (secolul al III-lea î.Hr.); *IGB* I², 22 (secolul al

O inscripție fragmentară din secolul al II-lea î.Hr. descoperită la Dionysopolis conține o listă de preoți eponimi ai lui Dionysos; cel puțin acest fapt rezultă din primul rând al inscripției care consemnează tranziția de la preoția pe viață la preoția anuală a lui Dionysos: „[οἶδε ἱέρην]ται Διονύσου μετὰ τοὺς ἱερῆσα-/μένους διὰ βίου”¹⁰¹. În rândul 5 al aceluiași document epigrafic apare numele zeului Dionysos care indică că, în anul respectiv, zeul însuși slujise ca propriul său eponim¹⁰²; de altfel, aceasta este o situație destul de frecvent întâlnită în epoca elenistică.

Un decret onorific de la Dionysopolis datat în 48 î.Hr. ne informează că destinatarul său, Akornion fiul lui Dionysios și-a asumat de bunăvoie funcția de preot eponim al lui Dionysos într-o epocă dificilă pentru cetatea Dionysopolis; această funcție, de departe cea mai importantă din cetate, rămăsese vacantă timp de mai mulți ani din cauza cheltuielilor prea apăsătoare pe care le implica exercitarea ei: „(...) întrucât *preoția eponimă* a cetății, cea a lui Dionysos, a rămas vacantă timp de mai mulți ani [fiind invitat] de către cetățeni, el [*scil.* Akornion fiul lui Dionysos] s-a propus (pentru preoție) și, (...) după ce a acceptat cununa (sacerdoțiului) zeului, a organizat procesiuni și sacrificii frumoase și somptuoase și le-a distribuit cetățenilor carne din belșug (...)”¹⁰³.

Un catalog efebic din prima jumătate a secolului al III-lea d.Hr., descoperit tot la Dionysopolis, este datat prin indicarea preotului cultului imperial și a preoților eponimi ai lui Dionysos. Existența a doi sacerdoți eponimi, în loc de unul singur, se explică prin faptul că cei doi preoți puteau suporta mai ușor cheltuielile care decurgeau din exercitarea acestei funcții oneroase¹⁰⁴.

În cetățile vest-pontice milesiene, preotul lui Apollo exercita funcția de eponim, precum indică menționarea formulei ἐπὶ ἱέρεω... („în anul sacerdoțiului...”) în documente epigrafice din epoca

II-lea î.Hr.); *IGB* I², 13 (datate: 48 î.Hr.); *IGB* I², 14 (datate: după 212 d.Hr.).

¹⁰¹ *IGB* I², 22, rr. 1–2; Sherk 1990, 249.

¹⁰² *IGB* I², 22, col. II.5: Διονύσος {Διονύσιος}; Sherk 1990, 249.

¹⁰³ *IGB* I², 13, rr. 13–19: „(...) τοῦ τε ἐπωνύ[μου] / [τῆς πόλεως Διονύσου οὐκ ἔχοντος ἱερῆ ἀφ’ ἐτῶν πληόν[ων] / [παρακληθεὶς ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἐπέδωκεν ἑαυτὸν κ[αὶ] / (...) ἀναλαβ[ῶν] / [τὸν στέφανο]ν τοῦ θεοῦ τὰς τε πομπὰς καὶ θυσίας [ἐπε]/[τέλεσε καλ]ῶς καὶ μεγαλομερῶς καὶ τοῖς πολίταις μ[ε]/[τέδωκε κρε]ῶν ἀφθόνως (...).”

¹⁰⁴ *IGB* I², 14, rr. 2–4: „ἀγαθῆι τύχη / ἐπὶ ἀρχιερέως καὶ ποντάρχου τῆς ἰδίας πατρίδος / Μ(άρκου) Αὐρ(ηλίου) Ἀντιπάτρου Π[απα], ἱερέων δὲ Διονύσου / Αὐρ(ηλίου) Γλαυκία Διογένους καὶ Αὐρ(ηλίου) Δημοφῶντος Νουμηνίου (...);” vezi și Sherk 1991, 249.

elenistică (decrete, dedicații, albume sau cataloage). „În formula de datare a inscripțiilor histriene și tomitane este menționată cu consecvență forma dialectală ioniană a genitivului cuvântului «preot» (ἱέρεω), ceea ce confirmă faptul că eponimia preotului lui Apollon fusese instituită probabil încă de la întemeierea cetăților Istros și Tomis”¹⁰⁵.

La Tomis, titularul funcției de eponim era cu siguranță un preot, precum rezultă din două decrete din jurul anului 100 î.Hr., care sunt datate prin indicarea unui preot eponim¹⁰⁶. Un alt decret onorific de la începutul secolului I î.Hr., care cinstește un bărbat din Tyras, este datat prin indicarea eponimiei exercitate de către zeul Apollon: „Ἐπὶ ἱέρεω Ἀπόλλωνος [τοῦ μετὰ τὸν δεῖνα] / ἄρχοντες εἶπαν.”¹⁰⁷. În opinia lui Iorgu Stoian, la Tomis, funcția de eponim era exercitată de către preotul lui Apollon; însă nu se poate afirma cu certitudine dacă este vorba de Apollon *Iatros*, ca la Istros, sau de o altă ipostază sub care era adorat Apollon¹⁰⁸.

La Istros, numeroase decrete, dedicații, liste de nume care datează din intervalul cuprins între secolele IV î.Hr. – III d.Hr. își indică data prin menționarea nominală a preotului eponim din anul respectiv¹⁰⁹. O serie de inscripții care datează din epoca clasică atestă că preotul lui Apollon *Ietros* era eponimul Histriei. O inscripție de la mijlocul secolului al IV-lea î.Hr. gravată pe o arhitravă ne informează că Xenokles și Theoxenos, fiii lui Hippolochos i-au dedicat un templu lui Apollon *Ietros*, în anul în care Hegesagoras fiul lui Theodotos, preotul zeului deținea funcția de eponim în cetate: „Xenokles și Theoxenos, copiii lui Hippolochos fiu al lui Hegesagoras, (i-au consacrat acest lăcaș) lui Apollon Tămăduitorul (*Ietros*) în anul sacerdoțiului lui Hegesagoras fiul lui Theodotos”¹¹⁰. O dedicație consacrată lui Apollon *Ietros* (mijlocul secolului al IV-lea î.Hr.) de către Theoxenos fiul lui Hippolochos este datată prin indicarea preotului eponim în persoana lui

¹⁰⁵ Ștefan 1996, 116; Pippidi 1967², 80–85.

¹⁰⁶ *ISM* II, 2, r. I.1: „Ἐφ’ ἱέρ/εω Σαραπίωνος [τ]οῦ Δ[ιοσκουρίδου] ἄρχοντες / [εἶπ]αν; r. II.27: „Ἐφ’ ἱέρεω Θεοφίλου τοῦ Νουμηνίου, ἄρχοντες εἶπαν.”

¹⁰⁷ *ISM* II, 5, rr. 1–2.

¹⁰⁸ Sherk 1992, 251–252; Ehrhardt 1988, 198; Robert-Robert 1962, 185–186, nr. 230; Stoian 1960, 303–321.

¹⁰⁹ *ISM* I A (mijlocul secolului al III-lea î.Hr.); *ISM* I, 184: „ὄρφανισταὶ οἱ ἐπὶ ἱέρεω Νικ[οσθένους]----” (300 î.Hr.); *ISM* I, 144, 169 (secolul al IV-lea î.Hr.); *ISM* I, 137, 145, 198, 203, 204.

¹¹⁰ *ISM* I, 144: „Ἰππολόχου παῖδες [τ]οῦ Ἡγησαγόρε[ω] / Ξενοκλῆς Θεόξεν[ος] Ἀπόλλωνι [Ἰητρῶι] / ἐπὶ ἱέρεω Ἡγησαγ[όρ]εω τοῦ Θεοδ[ότου].”

Hippolochos, fiul lui Theodotos: „[Θε]όξενος Ἴππολόχο Ἀπόλλωνι / Ἰητρῶι ἀνέθηκεν ἐπὶ Ἴππολόχο τῷ Θεοδότο ἱέρειω” („Theoxenos, fiul lui Hippolochos, a dedicat [această statuie] lui Apollo Tămăduitorul, în anul preoției lui Hippolochos, fiul lui Theodotos”)¹¹¹. Același personaj, Hippolochos fiul lui Theodotos, aparținând foarte probabil aceleiași familii, figurează ca preot eponim într-o dedicație gravată pe baza unei statui consacrate zeiței Leto: „[ὁ δεῖνα----] Ἰππολόχο[χο----]εμιος Λητοῖ / [ἀ]νέθηκε[ε]ν ἐπὶ Ἰππολόχο τῷ Θεοδότο / ἱέρειω” („fiul lui Hippolochos ... a dedicat [această statuie] lui Leto în anul preoției lui Hippolochos, fiul lui Theodotos”)¹¹². Repetiția acelorași nume și patronime ale dedicanților și mai ales ale preoților lui Apollon *Ietros* în cele trei inscripții prezentate mai sus relevă faptul că, pe la mijlocul secolului al IV-lea î.Hr., sacerdoțiul lui Apollon *Ietros* era foarte probabil apanajul unei familii sacerdotale histriene¹¹³.

Decretul onorific în cinstea lui Aristagoras fiul lui Apatourios – datat către mijlocul secolului I î.Hr. – ne informează că acest binefăcător deținea de patru ori eponimia la Istros în calitatea sa de preot al lui Apollon *Ietros*: „Noroc bun! În timpul celui de-al patrulea sacerdoțiu (eponim) al lui Aristagoras fiul lui Apatourios, în ziua a zecea a lunii Artemision, președinte al Adunării fiind Athenades fiul lui Apollodoros, Xenochares fiul lui Hekataios a propus (...)”¹¹⁴. Preambulul acestui decret ne furnizează formula de sancțiune cea mai completă din întreaga epigrafie histriană. În primul rând este menționat eponimul propriu-zis, preotul lui Apollon (în speță, Aristagoras, ales pentru a patra oară), apoi data (ziua și luna) votării decretului de către membrii Adunării poporului a cărei ședințe aveau loc la Istros în ziua a zecea a fiecărei luni¹¹⁵. În al treilea rând este menționat președintele Adunării poporului (ἐπιμνηεύων τῆς

ἐκκλησίας) al cărui nume servește la o datare mai exactă a deciziei luate de acest organ consultativ suprem al cetății, precum și la garantarea deplinei ei legalități; mai exact, acesta din urmă este un „fals eponim”, întrucât este menționat în decretul histrian alături de eponimul oficial al cetății. Această din urmă funcție fusese exercitată neîntrerupt, de-a lungul întregii existențe a Histriei, de către preotul lui Apollon *Ietros*¹¹⁶. În altă ordine de idei, decretul în cinstea lui Aristagoras relevă faptul că preoția eponimă oferea indiscutabil prestigiu titularului său, însă implica în același timp cheltuieli considerabile. De aceea, această funcție era exercitată doar de către cetățenii bogați, precum Aristagoras, care puteau să finanțeze din propria lor avere, cel puțin parțial, sărbătorile și ritualurile celebrate în cinstea lui Apollon *Ietros*¹¹⁷.

Pe un vas din secolul al III-lea î.Hr. descoperit la Tyras a fost incizată o dedicație în cinstea lui Apollon *Ietros*: «[Ἀπόλλω]νι Ἰατρῶι»¹¹⁸. Pe baza acestei dedicații s-a presupus că, în momentul respectiv, preotul lui Apollon *Ietros* deținea eponimia la Tyras¹¹⁹. Un decret datat în 181 d.Hr. atestă că, în epoca imperială, funcția de eponim al cetății fusese preluată de către primul arhonte sau președintele colegiului de arhonti¹²⁰.

O dedicație a colegiului *molpoi*-lor olbieni consacrată lui Apollon *Delphinios*, care datează din secolul al V-lea î.Hr., atestă că, la Olbia, *aisymnetul* (αἰσυμνήτης) – președintele colegiului *molpoi*-lor și preotul lui Apollon *Delphinios* – îndeplinea funcția de eponim al cetății: „[Μο]λ[ποί] με ἀνέθεσαν {C} / Ἀπόλλωνι Δ[ε]λφινίωι / ἐπὶ Διονυσ[ο] δώρῳ τῷ Ἀη/ναῖῳ Μολπ[ῶν] αἰσυμνῶν/τος στεφ[ανηφορῶντων(?)] / Ἐκατ[αῖδ(?)]----”¹²¹. Se constată că Olbia a moștenit din metropola sa tradiția *aisymnetului* eponim. Preluarea eponimiei de către preotul lui Apollon *Delphinios* se datorează preeminenței acestei divinități la Olbia în detrimentul lui Apollo *Ietros*, începând din al treilea

¹¹¹ ISM I, 169 (mijlocul secolului al IV-lea î.Hr.).

¹¹² ISM I, 170 (mijlocul secolului al IV-lea î.Hr.).

¹¹³ Pippidi 1971, 60; vezi și, Alexandrescu-Vianu 1989, 1–5.

¹¹⁴ ISM I, 54, rr.1–3: „Τύχη ἀγαθῆ. Ἱερωμένου Ἀρισταγόρου τοῦ Ἀπατουρίου τὸ τέταρτον, μηνὸς Ἀρτεμει/σιῶνος δεκάτη ἰσταμένου ἐπιμνηεύοντος τῆς ἐκκλησίας Ἀθη-/νάδου τοῦ Ἀπολλοδώρου, Ξενοχάρης Ἐκαταίου εἶπεν· (...)”; Sherk, 1991, 259.

¹¹⁵ Se pare că, în Istros, ziua a zecea a fiecărei luni era întotdeauna rezervată reuniunii Adunării Poporului; cel puțin, așa reiese și dintr-un alt decret de la Istros, cf. ISM I, 65, r. 2: „εἰς / δεκάτη(ι) οἱ σύνεδροι εἶπ[αν] (...)” („în a zecea [zi], colegiul de sinedroi a propus (...)”); cifra [δε]κάτηι nu poate indica aici decât ziua Adunării Poporului, la fel ca în decretul în cinstea lui Aristagoras, fiul lui Apatourios (ISM I 54, rr. 1–3).

¹¹⁶ Sherk 1991, 259; Pippidi 1967, 80–85.

¹¹⁷ Sherk 1993, 283 et n. 30; în epoca imperială, eponimia se transformă într-o *liturghie* datorită cheltuielilor uriașe pe care titularul său era obligat să le suporte din propria sa avere.

¹¹⁸ P. O. Karyskovskij, in: VDI, 4, 1959, p. 116, nr. 4 *apud* Chieikova 2008, 24, n. 37.

¹¹⁹ Sherk, 1992, 253; Ehrhardt 1988, 198.

¹²⁰ IOSPE I², 2, rr. 20–23: „ἐγένετο ἐν Τύρῃ πρὸ ε’ καλ(ανδῶν) Μα-/ίων Αὐτοκράτορι Κομόδῳ τὸ γ’ καὶ Ἀντιστίῳ Βούρ-/ρω ὑπάτοις, ὡς δὲ Τυρανοὶ ἄγουσιν, ἔτους εκρ’ ἀρχόν-/των δὲ τῶν περὶ Θεόδωρον Βοήθου, μηνὸς Ἀρτεμεισι-/ῶνος λ’ ἐσφραγίσαντο· Θεόδωρος Βοήθου πρῶ-/τος ἄρχων·”; vezi și, Sherk, 1992, 253.

¹²¹ IGDOP, 2, p. 6; pentru restituirea acestei inscripții, vezi și, Graf 1974, 209–215.

sfert al secolului al VI-lea î.Hr.. În epoca elenistică, eponimia a fost asumată de către preotul lui Apollon *Delphinios*, precum rezultă din decretul onorific în cinstea lui Protogenes, datat în jur de 230 î.Hr.¹²². Un alt preot eponim este atestat într-o inscripție de la sfârșitul secolului al III-lea î.Hr.¹²³. În secolele II–III d.Hr., eponimia a fost preluată de către președintele colegiului de arhonti¹²⁴.

Inscripțiile de la Pantikapaion nu ne furnizează nicio informație concretă cu privire la eponimie. O inscripție din prima jumătate a secolului al III-lea î.Hr. face aluzie la exercitarea funcției de preot al lui Apollon *Ietros* de către un membru al casei regale a Spartocizilor¹²⁵; acesta îi dedică o statuie lui Apollon *Ietros* după investirea lui ca preot al zeului: „Λεύκων Παιρισιάδου ἀνέθηκε τὸν ἀνδριάντα Ἀπόλλωνι [Ι]ητρῶ[ι] ἐρησάμενος”¹²⁶. În opinia lui N. Ehrhardt, preotul lui Apollon *Ietros* pare să fi exercitat funcția de eponim la Pantikapaion, la fel ca în alte colonii milesiene de la Pontul Euxin, având în vedere că Apollon *Ietros* era principala divinitate a cetății¹²⁷. Regii bosporani procedează la fel ca binefăcătorul Aristagoras fiul lui Apatourios de la Istros: își asumă preoția eponimă care este o sursă de prestigiu pentru membrii casei regale¹²⁸.

3.3. Divinități eponime

În epoca elenistică târzie și în epoca imperială, izvoarele epigrafice și numismatice atestă ca eponimi în cetățile pontice o serie de zei și zeițe. Precum relevă documentele epigrafice analizate mai sus, funcția de preot eponim era o sarcină oneroasă, implicând din partea titularului ei cheltuieli financiare considerabile pentru organizarea sărbătorilor religioase. În cazul în care funcția de

eponim nu putea fi asumată de către un cetățean din cauza unor dificultăți economice locale, ea era atribuită simbolic unei divinități a cetății, fiind susținută în realitate de templul și de preotul acesteia. Astfel, în perioadele în care eponimia era deținută de o divinitate se recurgea la banii din vistieria templului acesteia pentru a acoperi cheltuielile necesare organizării festivităților religioase. Atunci când inscripțiile erau date prin indicarea ca eponim a unei divinități, pentru păstrarea unui reper cronologic și deci, pentru o datare exactă a inscripției, era menționat, după numele zeului eponim, numele cetățeanului care deținuse eponimia în anul precedent. De exemplu, într-o inscripție de la Callatis apare următoarea formulare: „În timpul basileului Apollo Agyeus, după eponimia lui [----], în prima zi a lunii Petageitnios, Sfatul și Poporul callatienilor au decis ...”¹²⁹.

O inscripție de la Cyzic din prima jumătate a secolului al III-lea î.Hr. atestă eponimia lui Poseidon: zeul figurează ca hipparch eponim în anul 277/276 î.Hr.¹³⁰. La Daskyleion (în Mysia), Zeus figurează ca hipparch eponim într-o dedicație consacrată lui Apollon și Asklepios de către un anume Protagorides; acesta din urmă îndeplinea funcția de *phourarch* (șef al garnizoanei militare) „în anul în care Zeus era hipparch”¹³¹. Mențiunea hipparchului eponim al Cyzicului într-o dedicație descoperită la Daskyleion confirmă integrarea acestui din urmă oraș în teritoriul Cyzicului, cândva după mijlocul secolului al IV-lea î.Hr.¹³².

La Odessos, funcția de eponim i-a fost atribuită zeului trac Derzelas, într-o epocă în care cetatea se confrunta foarte probabil cu o criză economică. Trei liste de efebi din secolul al III-lea d.Hr. sunt date atît prin indicarea consulilor romani, cât și a preoției eponime exercitate de către însuși Theos Megas Derzelas¹³³. Un alt catalog de efebi de la

¹²² IOSPE I², 32, r. 24, 35, 59.

¹²³ IOIb 26: „Ἱερωμένου Ἱρωεΐτονος. / ἔδοξε βουλῆι καὶ δήμῳ / εἰκάδι· Ἱφαιστώδωρος Δι-/ογένου εἶπεν· (...)”.

¹²⁴ IOSPE I², 39, rr. 1–2: „ἐπὶ ἀρχόντων τῶν περὶ Ὀμψάλακον Εὐρησι/βίου, μηνὸς Πανήμου ἰβ’”; vezi și IOSPE I², 40, rr. 5–6; 43, rr. 2–3; Sherk 1992, 236.

¹²⁵ Între 438 și 108/107 î.Hr., membrii dinastiei Spartocizilor s-au succedat pe tronul Regatului Bosforan situat în Chersonesul Tauric (actuala peninsulă Crimeea), pe țărmul nordic al Pontului Euxin. În jurul anului 480 î.Hr., Pantikapaion a devenit capitala Regatului Bosforan, creat pentru a rezista presiunii scitilor asupra cetăților grecești de pe peninsulele Kerch și Taman. Polisurile grecești din Bosforul Cimmerian (regiunea peninsulei Crimeea, Marea de Azov și coasta de nord a Mării Negre până la Olbia), cu excepția Theodosiei, Nymphaionului și, posibil, a Phanagoriei, s-au reunit sub egida orașului Pantikapaion, vezi Avram, Hind, Tsatskhladze 2004, 949, nr. 705 (s.v. „Pantikapaion”).

¹²⁶ Ehrhardt 1988, 437, n. 510.

¹²⁷ Tolstikov 1992, 62–66.

¹²⁸ Ehrhardt 1988, 199; vezi și Sherk, 1992, 238.

¹²⁹ ISM III, 30 A, rr. 2–3: „[ἐπὶ βασιλέος Ἀ]πόλλωνος Ἀγυέος το[ῦ] / [μετὰ τὸν δεῖνα μηνὸς] Πεταγεϊτνίου νομη/[νίαι ἔδοξε Καλλα]τιανῶν ταῖ βουλῆι κα[ὶ] / [τῶι δάμῳ] (...)”.

¹³⁰ Launey 1944, 217, r. 15: „Ἐπὶ Προσειδῶνος”; 218; voir aussi Sherk 1990, 246; Hasluck 1910, 255.

¹³¹ Robert 1976, 234: „Πρωταγοριδ[η]ς Ἐκαταίου / φρουραρχήσα[ς] ἐπὶ Διὸς ἱππαρχ[έω] / Ἀπόλλωνι καὶ Ἀσκληπιῶι / χαριστήριον”.

¹³² Prêteux 2014, 112–115; Robert-Robert 1976, 235.

¹³³ IGB I², 47, r. 4: „... ἱερωμένου Θεοῦ Μεγάλου Δερζελα τὸ δι’...” („... în timpul preoției eponime deținute de Marele Zeu Derzelas pentru a paisprezecea oară...”); IGB I², 47 bis, rr. 2–3: „... ἱερωμένου Θεοῦ Μεγάλου Δερζελα τὸ πεντεκαίδεκατον...” („în timpul preoției eponime deținute de Marele Zeu Derzelas pentru a cincisprezecea oară”); vezi și Robert-Robert 1972, 432, n° 300.

Odessos din 211–212 d.Hr. este datat prin indicarea eponimiei divine a lui Dionysos¹³⁴.

La Dionysopolis, funcția de eponim i-a fost atribuită lui Dionysos, precum indică o inscripție datată în secolul al II-lea î.Hr. care menționează numele zeului; acesta din urmă este consemnat într-o listă care conține numele propriilor săi preoți eponimi¹³⁵. Un decret de la Dionysopolis (sfârșitul secolului I î.Hr.), care prevede delimitarea teritoriului rural (*chora*) al cetății, este datat prin indicarea preoției eponime deținute de către zeița Leto: „Noroc bun! În timpul eponimiei lui Leto, în ziua a douăzeci și doua a lunii Taureôn, oamenii trimiși de regele Kotys pentru a fixa hotarele (sunt următorii), etc.”¹³⁶. În acest caz, se observă că datarea decretului prin indicarea eponimiei divine a zeiței Leto este dublată prin indicarea datei calendaristice (22 *Taureôn*) pentru păstrarea unui reper cronologic sigur și deci, pentru o datare exactă a inscripției.

La Tomis, Apollon a deținut propria lui preoție eponimă într-o perioadă în care cetatea s-a confruntat cu dificultăți economice¹³⁷. De asemenea, o inscripție onorifică din secolul I î.Hr. este datată prin indicarea preoției eponime deținute de către zeița Demetra¹³⁸.

În secolul al III-lea d.Hr., Dioscurii au deținut eponimia de patru ori la Istros: „Noroc bun! În anul când Dioscurii erau preoți eponimi pentru a patra oară, în luna Artemision, Aurelius Asiarches, fiul lui Charmides, din tribul romanilor, la ieșirea din preoție a închinat (această lespede) lui Dionysos”¹³⁹. De asemenea, o altă inscripție din secolul al III-lea d.Hr. este datată prin preoția eponimă a lui Zeus *Polieus*, exercitată de către zeul însuși pentru a treia oară¹⁴⁰.

¹³⁴ IGB I², 50, rr. 1–2: „ἱερωμένον θεοῦ/ Διονύσου τοῦ (numerus) / μηνὸς Ἀπατουρεῶνος [ἑβδόμη]...”.

¹³⁵ IGB I², 22, r. 5 (secolul al II-lea î.Hr.); Sherk, 1991, 249.

¹³⁶ IGB V, 5011: „Ἀγαθῆ τύχη. / ἱερωμένης Λητούς, μηνὸς Ταυρεῶνος εἰκάδι δευτέρᾳ, οἱ ἀποσταλέντες ὀριοθέται ὑπὸ βασιλέως Κοτύος / κτλ.”, (datare: înainte de anul 19 î.Hr.).

¹³⁷ ISM II, 5, rr. 1–2: „Ἐπὶ ἱέρειω Ἀπόλλωνος [τοῦ μετὰ τὸν δεῖνα] / ἄρχοντες εἶπαν· (...)”; voir aussi Robert-Robert 1962, 186; Sherk 1992, 251–252; se știe că, la Tomis, preotul lui Apollon deținea funcția de eponim, Stoian 1960, 303–321; Ehrhardt, 1988, 198; Sherk, 1992, 251–252.

¹³⁸ ISM II, 36(2): „Ἱερωμένης Δήμητρος ἄρχο[ντες]”.

¹³⁹ ISM I, 142: „ἀγαθῆ τύχη. / ἱερωμένων / Διοσκῶρων τὸ δ', / Ἀρτεμεισεῶνος, / Αὐρ(ήλιος) Ἀσιάρχης Χαρ/μίδου, φυλῆς Ῥω/μαίων, ἱερατεύσας / ἀνέθηκα Διονύσου”.

¹⁴⁰ ISM I, 222, r. 2: „ἀγαθῆ τύ[χη] / ἐπὶ ἱέρειω Διὸς Π[ολιεύς] / [οὔ]τοι ἱερεῖς θεοῦ[---]”; vezi și, Avram-Marcu 1999, 72: „Ἀγαθῆ τύ[χη] / ἐπὶ ἱέρειω Διὸς Π[ολιεύς] / [του]

Concluzii

În concluzie, documentele epigrafice confirmă faptul că coloniile milesiene au moștenit atât funcția de eponim cât și sistemul cronologic bazat pe succesiunea eponimilor locali din metropola lor Milet. De altfel, transferul instituțiilor și magistraturilor din Milet în coloniile sale constituie un aspect specific al colonizării milesiene în Propontida și Pontul Euxin. În ceea ce privește funcția de eponim, documentele epigrafice sugerează o deosebire semnificativă între ctitoriile mai vechi ale Miletului din Propontida și coloniile milesiene întemeiate mai recente pe țărmurile Pontului Euxin. Mai exact, coloniile milesiene din Propontida reflectă o etapă mai veche a dezvoltării instituțiilor milesiene; este cazul Cyzicului, unde este posibil ca prytanii să fi exercitat, la origine, funcția eponimă, la fel ca la Milet. În opinia lui N. Ehrhardt, cel mai târziu la mijlocul secolului al VII-lea î.Hr., în orice caz înainte de începutul mișcării de colonizare în bazinul Mării Negre, funcția de eponim al Miletului fusese preluată de către *aisymnetes*, președintele asociației *molpoilor*¹⁴¹. Așa se explică faptul că *aisymnetul* este atestat ca magistrat eponim la Olbia și probabil la Sinope. În majoritatea coloniilor milesiene vest-pontice, cu excepția Dionysopolisului, și probabil la Pantikapaion, preotul lui Apollon exercita funcția de eponim al cetăților. Așadar, coloniile milesiene de la Pontul Euxin reflectă o etapă mai recentă de evoluție a instituțiilor și magistraturilor milesiene în care funcția de eponim fusese preluată de către *aisymnet* și, în majoritatea cazurilor, de către preotul lui Apollon.

De altfel, se pare că, la Istros și Olbia, funcțiile *prytaneion*-ului și atribuțiile pritanilor care nu sunt atestați epigrafic până în prezent, fuseseră preluate de sanctuarul lui Apollon. Doar așa se explică invitația făcută, la Istros și Olbia, titularilor unor decrete onorifice de a asista la jertfe și de a lua parte la ospăț în sanctuarul lui Apollon¹⁴². Or se știe că, în mod obișnuit, pritanii îi invitau pe străinii sau localnicii cinstiți de cetate să participe la jertfele și

γ' οἱ ἱερεῖς θεοῦ μ[εγάλου-]; Chiekova, 2008, 160, n. 7; vezi și, Sherk 1991, 249.

¹⁴¹ Ehrhardt 1988, 200–201.

¹⁴² ISM I, 6, r. 7–8: „καλέσαι δὲ αὐτὸν καὶ / πρὸς τὸν ἱερέα τοῦ Ἀπόλλωνος”; ISM I, 65, l. 42: „καλέσαι δὲ αὐτὸν καὶ ἐπὶ ξέν[ια] / [εις] τὸ ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος”; această din urmă formulă apare în finalul a două decrete onorifice descoperite la Olbia, vezi *IOLB* 35, l. 8–9: „καλέσ[αι ἐπὶ ξένια εἰς τὸ ἱε]-/ρόν τοῦ Ἀπό[λλωνος ἐς αὔριον -]” (secolul al II-lea î.Hr.); *IOLB* 36, l. 5–6: „κα[λέσαι ἐπὶ] / [ξένια ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀ]πόλλω[νος ἐς αὔριον]” (secolul al II-lea î.Hr.).

ospețele organizate în prytaneion¹⁴³. Preluarea de către sanctuarul lui Apollon a funcțiilor și atribuțiilor vechiului *prytaneion* constituie un argument solid în favoarea ipotezei potrivit căreia, cel puțin la Istros și Olbia, eponimia avea un caracter sacru¹⁴⁴.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu-Vianu 1989
M. Alexandrescu-Vianu, Notes de prosopographie historique: la famille d'Hippolochos, fils de Theodotos. M.-M Mactoux et E. Geny (ed.), *Mélanges Pierre Lévêque. Tome 3: Anthropologie et société*, (Annales littéraires de l'Université de Besançon, 404), Besançon (1989), 1–5.
- Aratos 2009
Aratos, *Phainomena, Sternbilder und Wetterzeichen*, Griechisch-deutsch, Herausgegeben und übersetzt von Manfred Erren, Artemis & Winkler Verlag, Düsseldorf (2009).
- Aristote 1891
Aristote, *Constitution d'Athènes*, (1891). (<http://remacle.org/bloodwolf/philosophes/Aristote/constitution1.htm#XLIII>).
- Aristote 1973
Aristote, *Politique*, t. II, 2e partie: *Livres V–VI*, Texte établi et traduit par J. Aubonnet, Paris (1973).
- Avram-Marcu 1999
A. Avram-M. Marcu, Monument epigrafic inedit de la Histria (Monument épigraphique inédit d'Histria). *SCIVA* 50, n° 1–2, (1999), 71–77.
- Avram et alii 2004
A. Avram, J. Hind, G. Tsatskhladze, The Black Sea Area. M. H. Hansen, T. H. Nielsen (eds.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, New York (2004), 924–973.
- Bickerman 1980
E. J. Bickerman, *Chronology of the ancient world*, revised edition, London (1980).
- Biémont 2000
E. Biémont *Rythmes du temps. Astronomie et calendriers*, préface de Jean-Claude Pecker, Paris, Bruxelles (2000).
- Bilabel 1920
Fr. Bilabel, *Die ionische Kolonisation. Untersuchungen über die Gründungen der Ioner, deren staatliche und kulturelle Organisation und Beziehungen zu den Mutterstädten*, Philologus, Supplementband XIV, Heft 1, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung M. B. H., Leipzig (1920).
- Chantraine 1974
P. Chantraine, *Dictionnaire étimologique de la langue grecque. Histoire des mots*, t. III, Paris (1974).
- Chiekova 2008
D. Chiekova, *Cultes et vie religieuse des cités grecques du Pont Gauche*, Peter Lang-Bern-Frankfurt am Main-New York (2008).
- CIG II
Corpus Inscriptionum Graecarum, II, (ed. A. Boeckh), Berlin (1843).
- CIRB,
Corpus Inscriptionum Regni Bosporani (Korpus Bosporiskikh nadpisej), (ed. V. V. Struve), Moscova-Leningrad (1965).
- Crișan-Avram 1994
I. H. Crișan-A. Avram, s.v. Calendar. C. Preda (ed.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, I (A-C), București (1994), 236–239.
- Dohrn-van Rossum 1997
G. Dohrn-van Rossum, *L'histoire de l'heure. L'horlogerie et l'organisation moderne du temps*, Paris (1997).
- Dubois 1996
Laurent Dubois, *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*, Genève (1996).
- Ehrhardt 1988
N. Ehrhardt, *Milet und seine Kolonien. Vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen*, I–II, ediția a II-a, Frankfurt am Main-Bern-New York (1988).
- Feraru 2016
R. Feraru, *Calendare și sărbători în cetățile grecești de la Pontul Euxin*, Sibiu-Timișoara (2016).
- Geminus 1898
Geminus, *Elementa astronomiae*, Teubner-Leipzig (1898).
- Gočeva 1980
Z. Gočeva, Prêtres éponymes d'Odessos et Dionysopolis. *Klio*, 62, 1, (1980), 49–53.
- Graf 1974
F. Graf, Das Kollegium der Molpoi von Olbia. *Museum Helveticum: schweizerische Zeitschrift für klassische Altertumswissenschaft* 31/4, (1974), 209–215.
- Hanell 1934
K. Hanell, *Megarische Studien*, Lund (1934).
- Hasluck 1910
F. W. Hasluck, *Cyzicus: Being Some Account of the History and Antiquities of that City, and of the District Adjacent to it, with the Towns of Apollonia Ad Rhyndacum*,

¹⁴³ Miller 1978, 4–6, 13–16.

¹⁴⁴ Ehrhardt 1983, 208.

Miletupolis, Hadrianutherae, Priapus, Zeleia, etc., Cambridge (1910).

Herda 2006

A. Herda, *Der Apollon-Delphinios-Kult in Milet und die Neujahrsprozession nach Didyma. Ein neuer Kommentar der sog. Molpoi-Satzung*, Mainz am Rhein (2006).

Herda 2011

A. Herda 2011, How to run a state cult. The organisation of the cult of Apollo Delphinios in Miletos. M. Hayson, J. Wallenstein (eds.), *Current approaches to religion in ancient Greece*, (Papers presented at a symposium at the Swedish Institute at Athens, 17–19 April 2008), Stockholm (2011), 57–93.

Herda 2016

A. Herda, Megara and Miletos: Colonising with Apollo. A Structural Comparison of Religious and Political Institutions in Two Archaic Greek Polis States. A. Robu and I. Bîrzescu (eds.), *Mégarika. Nouvelles recherches sur Mégare et les cités de la Propontide et du Pont-Euxin. Archéologie, épigraphie, histoire*, Actes du colloque de Mangalia (8–12 juillet 2012), (coll. De l'archéologie à l'histoire 66), Paris (2016), 15–128.

Herodot 1998

Herodot, *Istoriei*, Cartea a II-a: Euterpe, traducere, notițe istorice și note de Felicia Ștef, București (1998).

Homer 1999

Homer, *Iliada*, Cânturile I–XXIV. vol. 1, 2, 3, traducere în metrul original de George Murnu, studiu introductiv și note de D. M. Pippidi, București (1999).

Homer 2012

Homer, *Odysseia*, tradusă în hexametri, cu o postfață, bibliografie și indici de D. Slușanschi și ilustrată de A. Rădván, Humanitas, București (2012).

I. Didyma

I. *Didyma II. Die Inschriften*, A. Rehm, R. Harder (hrsg. von), Berlin (1958).

IG II²

Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores, 2nd edition, Parts I–III, (ed. Johannes Kirchner), Berlin (1913–1940).

IGB I²

Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. I²: Inscriptiones orae Ponti Euxini, (ed. G. Mihailov), Sofia (1970).

IGB V

Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. V: (supplementum, addenda et corrigenda), (ed. G. Mihailov), Sofia (1997).

IGDOP

Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont, (ed. L. Dubois), Genève (1996).

IGGR IV

Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes, IV (ed. G. Lafaye), Paris (1927).

IGSK, 64-Sinope

Inchriften griechischer Städte aus Kleinasien, 64: The Inscriptions of Sinope, Part I, (ed. D. H. French), Bonn (2004).

IOlb

Inscriptiones Olbiae (Nadpisi Ol'vii) (1917–1965), (ed. T. N. Knipovič, E. I. Levi), Leningrad (1968).

IOSPE I²

Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et latinae. I²: Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae, (ed. Basilius Latyšev), Sankt Petersburg (1916).

IOSPE II

Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et latinae. II: Inscriptiones regni Bosporani, (ed. Basilius Latyšev), Sankt Petersburg (1870).

ISM I

Inscriptiones Scythiae Minoris – Inscriptiile din Scythia Minor. I: Histria și împrejurimile (ed. D. M. Pippidi), București (1983).

ISM II

Inscriptiones Scythiae Minoris – Inscriptiile din Scythia Minor. II: Tomis și teritoriul său, (ed. Iorgu Stoian), București (1987).

Jacquemin 2005

A. Jacquemin, s.v. Temps. J. Leclant (ed.), *Dictionnaire de l'Antiquité*, PUF, Paris (2005), 2113.

Joubin 1893

A. Joubin, Inscription de Cyzique. *Revue des Études Grecques*, t. 6, n° 21 (1893), 8–22.

Kravaritou 2002

S. Kravaritou, La construction d'un «calendrier» en Grèce ancienne: temps du rituel et temps du récit. *Kernos* 15 (2002), 31–40.

Kravaritou 2006

S. Kravaritou, *La configuration des calendriers des cités grecques. Temps du rituel et temps du récit*, thèse de doctorat manuscrite, Section des Sciences Religieuses, Paris et Lausanne: École Pratique des Hautes Études, Sorbonne et Faculté des Lettres, Université de Lausanne (2006).

Larsen 1966

J. A. O. Larsen, *Representative Government in Greek and Roman History*, Second Printing, Berkeley-Los Angeles (1966).

- Launey 1944
M. Launey, Études d'histoire hellénistique. *Revue des Études Anciennes* 46, n° 3–4 (1944), 217–236.
- LSAM
Lois sacrées de l'Asie Mineure, (ed. F. Sokolowski), Paris (1955).
- LSCG
Lois sacrées des cités grecques, (ed. F. Sokolowski), Paris (1969).
- LSJ
Liddell H. G., Scott R., Jones H. S., *A Greek-English Lexicon*, with a revised supplement, Oxford (1996).
- Michel 1900
Ch. Michel, *Recueil d'inscriptions grecques*, Bruxelles (1900).
- Milet I.3
Milet I. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahr 1899, Heft. III: *Das Delphinion von Milet* (Hrsg. von G. Kawerau und A. Rehm), Berlin (1914).
- Milet VI.3
Milet VI. Inschriften von Milet, Teil 3: *Inschriften n. 1020–1580* (Hrsg. von P. Hermann, W. Günther, N. Ehrhardt mit Beiträgen von D. Feisel und P. Weiss), Berlin-New York (2006).
- Miller 1978
St. G. Miller, *The Prytaneion Its Function and Architectural Form*, Berkeley-Los Angeles-London (1978).
- McLean 2002
B. H. McLean, *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods from Alexander the Great down to the Reign of Constantine (323 B. C. – A. D. 337)*, Ann Arbor (2002).
- Mordtmann 1881
J. H. Mordtmann, Zur Epigraphik von Kyzikos (Schluss). *Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts. Athenische Abteilung*, 6 (1881), 121–131.
- Nilsson 1962
M. P. Nilsson, *Die Entstehung und religiöse Bedeutung des griechischen Kalenders*, Lund (1962).
- Parisot-Suagher 1996
J. P. Parisot et F. Suagher, *Calendriers et chronologie*, Paris-Milan-Barcelone (1996).
- Perrot 1875
G. Perrot 1875, Une inscription de Cyzique. *Revue Archéologique*, 30 (1875), 93–106.
- Pippidi 1967
D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ediția a II-a revăzută și mult sporită, București (1967).
- Pippidi 1971
D. M. Pippidi, *I Greci nel basso Danubio dall'età arcaica alla conquista romana*, traduzione di Gabriella Bordenache, Milan (1971).
- Pippidi 1976
D. M. Pippidi, *Dicționar de istorie veche a României*, (paleolitic – secolul al X-lea p. Chr.), elaborat de un colectiv de autori sub conducerea prof. univ. dr. doc. D. M. Pippidi, București (1976).
- Platon 1956
Platon, *Les Lois, livres VII–X*, Texte établi et traduit par A Diès, Paris (1956).
- Plutarque 1961
Plutarque, *Vies. Solon-Publicola. Thémistocle-Camille*, t. II, texte établi et traduit par R. Flacelière et É. Chambry, Paris (1961).
- Prêteux 2014
M. Prêteux, L'extension territoriale de Cyzique (IVe siècle av. J.-C. – Ier siècle apr. J.-C.): reflet du prestige de la communauté civique?. M. Sève, P. Schlosser (eds.), *Cyzique, cité majeure et méconnue de la Propontide antique*, Centre de Recherche Universitaire Lorrain d'Histoire, Université de Lorraine 51, Metz (2014), 101–126.
- Pritchett 1999
W. K. Pritchett, Postscript: The Athenian Calendars. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 128 (1999), 79–93.
- Reinach 1882
Th. Reinach, Inscription de Cyzique en l'honneur d'Antonia Tryphaena. *Bulletin de Correspondence Hellénique*, 6 (1882), 612–616.
- Reinach 1890
Th. Reinach, Lettre à M. le Commandeur J. B. de Rossi au sujet du temple d'Hadrien à Cyzique. *Bulletin de Correspondence Hellénique*, 14 (1890), 517–545.
- Robert-Robert 1962
J. Robert et L. Robert, Bulletin Épigraphique. *Revue des Études Grecques*, (1962), 130–226.
- Robert-Robert 1972,
J. Robert et L. Robert, Bulletin Épigraphique. *Revue des Études Grecques*, (1972), 364–526.
- Robert-Robert 1976,
L. Robert et J. Robert, Une inscription grecque de Téos en Ionie. L'union de Téos et de Kyrbissos. *Journal des Savants*, n° 3–4, (1976), 153–235.
- Robu 2014,
A. Robu, *Mégare et les établissements mégariens de Sicile, de la Propontide et du Pont Euxin. Histoire et institutions*, Peter Lang Bern, (2014).

- Robu 2016,
A. Robu, Associations dionysiaques, communautés rurales et cultes à Byzance à l'époque impériale. (M. Dana, F. Prêteux), *Identité régionale, identités civiques autour des Détroits des Dardanelles et du Bosphore (Ve s. av. J.-C. – IIe s. ap. J.-C.)*, *Dialogues d'Histoire Ancienne. Supplément* 15, (2016), 251–266.
- Rohde 1952,
E. Rohde, *Le culte de l'âme chez les Grecs et leur croyance à l'imortalité*, trad. française, Paris, 1952.
- Samuel 1972,
A. E. Samuel, *Greek and Roman chronology: Calendars and Years in classical Antiquity*, C. H. Beck, München, (1972).
- Savoie 2003,
D. Savoie, *Les cadrans solaires*, Paris, (2003).
- SEG,
Supplementum epigraphicum graecum, Lugdunum Batavorum, Leiden, (1923–).
- Sève 1979,
M. Sève, Un décret de consolation à Cyzique. *Bulletin de Correspondence Hellénique*, 103, 1, (1979), 327–359.
- Sherk 1990,
R. K. Sherk 1990, The Eponymous Officials of Greek Cities. Mainland Greece and the Adjacent Islands (II). *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 84, (1990), 231–295.
- Sherk 1991,
R. K. Sherk 1991, The Eponymous Officials of Greek Cities III. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 88, (1991), 225–260.
- Sherk 1992,
R. K. Sherk 1992, The Eponymous Officials of Greek Cities IV. The Register Part III: Thrace, Black Sea Area, Asia Minor (Continued). *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 93, (1992), 223–272.
- Sherk 1993,
R. K. Sherk, 1993, The Eponymous Officials of Greek Cities V. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 96, (1993), 267–295.
- Stoian 1960,
I. Stoian, În legătură cu eponimatul la Tomis. *Studii și cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, București, 11, (1960), nr. 2, 303–321.
- Studia Pontica* III/1,
Studia Pontica III. Recueil des inscriptions grecques et latines du Pont et d'Arménie, (ed. J. G. C. Anderson, F. Cumont, H. Grégoire), Fascicule I, Bruxelles, (1910).
- Syll⁶*
Sylloge inscriptionum Graecarum, ediția a III-a, (ed. W. Dittenberger), (1915–1924).
- Ștefan 1996
A. Ștefan, s.v. Eponim. (C. Preda), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, II (D-L), București, (1996), 116–117.
- Tolstikov 1992
V. P. Tolstikov, Pantikapej—stolitsa Bospora („Panticapée, Capitale du Bosphore”). G. A. Koshelenko, V. D. Kuznetsov, and V. P. Tolstikov (eds.), *Ocherki arkheologii i istorii Bospora*, Moscow (1992), 45–99.
- Trümpy 1997
C. Trümpy, *Untersuchungen zu den altgriechischen Monatsnamen und Monatsfolgen*, Heidelberg (1997).

Fig. 1: Calendarul Olbiei inserat într-o dedicație. Graffiti pe fundul unui skyphos attic în firnis negru datat în al doilea sfert al secolului al V-lea î.Hr. (Apud Laurent Dubois, *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*, Genève, 1996, p. 161)

Olbia calendar inserted in a dedication. Graffiti on the bottom of an attic skyphos in black firnis dated to the second quarter of the 5th century BC (after Dubois 1996, 161)

<i>Milet</i>	<i>Atena</i>	<i>Calendarul actual</i>
1. Ταυρεών	10. Μουνιχίων	aprilie – mai
2. Θαργηλιών	11. Θαργηλιών	mai – iunie
3. Καλαμαιών	12. Σκιροφοριών	iunie – iulie
4. Πάνημος	1. Ἑκατομβαιών	iulie – august
5. Μεταγειτνιών	2. Μεταγειτνιών	august – septembrie
6. Βοηδρομιών	3. Βοηδρομιών	septembrie – octombrie
7. Πυανεψιών / Πυανοψιών	4. Πυανεψιών	octombrie – noiembrie
8. Ἀπατουριών	5. Μαιμακτηριών	noiembrie – decembrie
9. Ποσειδεών	6. Ποσειδεών	decembrie – ianuarie
10. Αθηναίων	7. Γαμηλιών	ianuarie – februarie
11. Ἀνθεστηριών	8. Ἀνθεστηριών	februarie – martie
12. Ἀρτεμισιών	9. Ἐλαφηβολιών	martie – aprilie

Fig. 2: Calendarele Miletului și Atenei, raportate la calendarul actual /
The calendars of Miletus and Athens, compared to the current calendar

<i>Cyzique</i>	<i>Kios</i>
Ταυρεών	[Ταυρεών]
Θαργηλιών	[Θαργηλιών]
Καλαμαιών	[Καλαμαιών]
Πάνημος	[Πάνημος]
[Μεταγειτνιών] / Βουδιών	[Μεταγειτνιών]
Βοηδρομιών	[Βοηδρομιών]
Κυανεψιών	[Πυανεψιών]
Ἀπατουριών	[Ἀπατουριών]
Ποσειδεών	[Ποσειδεών]
Αθηναίων	Αθηναίων
Ἀνθεστηριών	Ἀνθεστηριών
Ἀρτεμισιών	[Ἀρτεμισιών]

Fig. 3: Calendarele coloniilor milesiene din Propontida / Calendars of the Milesian colonies of Propontida

- luni atestate direct / months attested directly
- (luni deduse) / (deducted months)
- [luni neatestatate] / unattested months

<i>Sinope</i>	<i>Apollonia Pontica</i>	<i>Odessos</i>	<i>Diomysopolis</i>	<i>Tomis</i>	<i>Istros</i>	<i>Tyras</i>
Ταυρεών	[Ταυρεών] / Μουνιχιών	Ταυρεών	Ταυρεών	(Ταυρεών)	Ταυρεών	[Ταυρεών]
[Θαργηλιών]	[Θαργηλιών]	[Θαργηλιών]	[Θαργηλιών]	[Θαργηλιών]	Θαργηλιών	[Θαργηλιών]
[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	Καλαμαιών
Πάνημος	Πάνημος	Πάνημος	Πάνημος	Πάνημος	Πάνημος	Πάνημος
[Μεταγειτνιών]	[Μεταγειτνιών]	[Μεταγειτνιών]	[Μεταγειτνιών]	[Μεταγειτνιών]	[Μεταγειτνιών]	[Μεταγειτνιών]
[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]	Βοηδρομιών	[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]
[Πυανειών]	[Πυανειών]	[Πυανειών]	[Πυανειών]	[Πυανειών]	[Πυανειών]	[Πυανειών]
(Απατουριών)	(Απατουριών)	Απατουριών	(Απατουριών)	(Απατουριών)	(Απατουριών)	(Απατουριών)
Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποσειδεών
(Αηναίων)	(Αηναίων)	(Αηναίων)	(Αηναίων)	(Αηναίων)	(Αηναίων)	Αηναίων
Ανθεστηριών	(Ανθεστηριών)	(Ανθεστηριών)	(Ανθεστηριών)	(Ανθεστηριών)	Ανθεστηριών	Ανθεστηριών
[Αρτεμισιών]	[Αρτεμισιών]	Αρτεμισιών	[Αρτεμισιών]	[Αρτεμισιών]	Αρτεμισιών	Αρτεμισιών

Fig. 4: *Calendarrele coloniilor milesiene situate pe țărmurile sudic și vestic ale Pontului Euxin / Calendars of the Milesian colonies on the southern and western shores of the Euxin Pontus*

- *luni atestate direct / months attested directly*
- (luni deduse) / (deducted months)
- [luni neatestate] / unattested months

<i>Olbia</i>	<i>Nymphaion</i>	<i>Pantikapaion</i>	<i>Gorgippia</i>	<i>Hermomassa</i>	<i>Tanaïs</i>
Ταυρεών	Ταυρεών	[Ταυρεών]	(Ταυρεών)	[Ταυρεών]	(Ταυρεών)
Θαργηλιών	Θαργηλιών	[Θαργηλιών]	[Θαργηλιών]	Θαργηλιών	[Θαργηλιών]
Καλαμαιών	Καλαμαιών	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]	[Καλαμαιών]
Πάνημος	Πάνημος	Πάνημος	Πάνημος	Πάνημος	Πάνημος
Μεταγειτνιών	[Μεταγειτνιών]	[Μεταγειτνιών]	[Μεταγειτνιών]	[Μεταγειτνιών]	[Μεταγειτνιών]
Βοηδρομιών	[Βοηδρομιών]	(Βοηδρομιών)	[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]	[Βοηδρομιών]
Πυανειών	[Πυανειών]	[Πυανειών]	[Πυανειών]	[Πυανειών]	[Πυανειών]
Απατουριών	[Απατουριών]	(Απατουριών)	[Απατουριών]	(Απατουριών)	(Απατουριών)
Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποσειδεών	Ποσειδεών
Αηναίων	(Αηναίων)	(Αηναίων)	(Αηναίων)	(Αηναίων)	(Αηναίων)
Ανθεστηριών	[Ανθεστηριών]	(Ανθεστηριών)	(Ανθεστηριών)	(Ανθεστηριών)	[Ανθεστηριών]
Αρτεμισιών	[Αρτεμισιών]	[Αρτεμισιών]	[Αρτεμισιών]	[Αρτεμισιών]	[Αρτεμισιών]

Fig. 5: *Calendarrele coloniilor milesiene situate pe țărmul nordic al Pontului Euxin / Calendars of the Milesian colonies on the north shore of the Euxin Pontus*

- *luni atestate direct / months attested directly*
- (luni deduse) / (deducted months)
- [luni neatestate] / unattested months

Zilele lunii	PRIMA DECADĂ μηνός ισταμένου	Zilele lunii	A DOUA DECADĂ μηνός μεσοδόντος	Zilele lunii	A TREIA DECADĂ μηνός φθίνοντος
1	νομηνία	11	ένδεκάτη	21	În lunile de 29 de zile δεκάτη φθίνοντος / δεκάτη ύστερα
2	δευτέρα ισταμένου	12	δωδεκάτη	22	ένάτη φθίνοντος
3	τρίτη ισταμένου	13	τρίτη ἐπὶ δέκα	23	ὀγδόη φθίνοντος
4	τετρὰς ισταμένου	14	τετρὰς ἐπὶ δέκα	24	ἐβδόμη φθίνοντος
5	πέμπτη ισταμένου	15	πέμπτη ἐπὶ δέκα	25	ἕκτη φθίνοντος
6	ἕκτη ισταμένου	16	ἕκτη ἐπὶ δέκα	26	πέμπτη φθίνοντος
7	ἐβδόμη ισταμένου	17	ἐβδόμη ἐπὶ δέκα	27	τετρὰς φθίνοντος
8	ὀγδοη ισταμένου	18	ὀγδοη ἐπὶ δέκα	28	τρίτη φθίνοντος
9	ένάτη ισταμένου	19	ένάτη ἐπὶ δέκα	29	ἕνη καὶ νέα
10	δεκάτη ισταμένου	20	εἰκοστή / δεκάτη προτέρα	30	

Fig. 6: Numărărea zilelor lunii (apud Samuel 1972, 60) / Counting of the days of the month (after Samuel 1972, 60)